

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І.МЕЧНИКОВА**

**ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН,
ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ**

**ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА
ТРАНЗИТИВНІ ПРОЦЕСИ**

**методичні рекомендації
до практичних занять з курсу для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Електронне видання**

**Одеса
2024**

УДК 32-027.19-048.35(07)

К83

Укладач:

А.В. Кройтор, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Рецензенти:

Ю.І.Майстренко, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І.І.Мечникова.

О.Ю.Хорошилов, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

*Рекомендовано Вченою радою факультету міжнародних відносин,
політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.*

Протокол № 3 від 17 жовтня 2023 року.

Політична модернізація та транзитивні процеси. [Електронний ресурс] : електрон. метод. рекомендації до вивчення курсу «Політична модернізація та транзитивні процеси» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / уклад. А.В. Кройтор. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова, 2023. – 56 с.

Методичні рекомендації підготовлено з метою надання допомоги здобувачам третього курсу у вивченні основних здобутків теорії політичної модернізації та транзиту, що дозволить студентам аналізувати процеси пов'язані з демократизацією політичних систем держав у стані транзиту. Методична розробка містить тематику лекцій та практичних занять, короткі рекомендації до засвоєння найбільш складних питань, завдання для самостійної роботи, перелік питань до іспиту та список рекомендованої літератури.

УДК 32-027.19-048.35(07) К83

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тематика лекційних занять.....	6
Тематика практичних занять.....	8
Тема 1. Головні парадигми й наукові підходи щодо суспільно-політичної динаміки: генеза і сучасний стан.....	8
Тема 2. Модернізація: сутність та основні підходи до визначення сучасності.....	11
Тема 3. Умови виникнення та еволюція теорій модернізації.....	16
Тема 4. Політичні зміни та інновації в умовах модерну та постмодерну...	21
Тема 5. Типи політичної модернізації.....	25
Тема 6. Транзитологія в структурі політичної науки.....	29
Тема 7. Демократизація як глобальна тенденція політичного розвитку.....	35
Тема 8. Теорії демократичного переходу: еволюція змісту і актуальна проблематика.....	38
Тема 9. Моделі політичних переходів.....	41
Тема 10. Специфіка посткомуністичних політичних трансформацій.....	45
Питання для підсумкового контролю.....	49
Форми контролю і методи оцінювання.....	51
Рекомендована література для вивчення дисципліни.....	54

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Політична модернізація та транзитивні процеси» є невід'ємною складовою загальнотеоретичної професійної підготовки фахівців з політології. Модернізація, модернізаційні процеси, модернізм, модерніті - поняття, які часто використовуються в сучасній політологічній традиції, в першу чергу - в американській. Історичні процеси що охопили європейські та північноамериканські країни останніх декількох століть інтерпретовані як модернізаційні процеси.

З іншого боку, модернізація викликає численні суперечки і дискусії. У дослідницькому співтоваристві немає єдності думок щодо тлумачення поняття модернізація, яку роль відіграють модернізаційні процеси і яким чином співвідносити «модерніті» з традиційністю, традиційною структурою. Незважаючи на те, що процес політичної модернізації та трансформації є достатньо тривалим з погляду історичного розвитку Європи, проте політологічне осмислення процесів політичної модернізації, а отже і формування теорії модернізації починається в другій половині ХХ ст.

В кінці ХХ століття, внаслідок процесів демократизації в постсоціалістичних та пострадянських державах, виникла необхідність аналізу, прогнозування політичних процесів зазначених суспільствах, що спричинило формування теорії транзиту. Саме транзитивна парадигма залишається домінуючою у поясненні політичних процесів, що відбувалися і продовжуються у суспільствах, які трансформуються, а їх результат залишається невизначеним.

Курс «Політична модернізація та транзитивні процеси» включено до переліку основних освітніх компонентів освітньо-професійної програми для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 – «Політологія». Код дисципліни в ОП «Політологія» – ОК 17.

Мета навчальної дисципліни – надати знання здобувачам про сучасні наукові парадигми та підходи до розуміння транзитивних процесів та політичної модернізації.

Предметом вивчення є перехідні політичні системи і процеси, які мають особливі функціональні й динамічні характеристики. Тому здійснення політичних, економічних і соціальних реформ повинно ґрунтуватися на ретельному вивченні як світового досвіду модернізації та демократичного транзиту, так і врахуванні національної специфіки, гармонійному поєднанні традицій та інновацій в суспільному і політичному житті.

Завдання курсу:

- ✓ сформувати у здобувачів здібностей професійного, політологічного аналізу сучасних макро-політичних процесів;
- ✓ забезпечити вміння використовувати здобувачами здійснювати наукові експертизи політичних процесів з погляду теорії модернізації та політичного транзиту;
- ✓ сформувати практичні вміння у сфері застосування методів впливу на політичні процеси у суспільстві;
- ✓ забезпечити використання набутих знань під час професійної діяльності в якості консультантів суб'єктів політичної діяльності, політичних аналітиків, держслужбовців, політичних технологів тощо.

У результаті вивчення дисципліни здобувач-бакалавр **повинен знати:**

- ✓ сучасні наукові підходи щодо сутності, чинників детермінації й типології політичних процесів, основні засоби їх аналізу і моделювання;
- ✓ механізми виникнення політичних змін та інновацій, критерії та різновиди політичного розвитку;
- ✓ джерела стабільності й нестабільності у політичному житті, причини криз політичного розвитку та засоби їх попередження й подолання;
- ✓ зміст і сутність політичної модернізації як одного з різновидів політичного розвитку, типові проблеми суспільств, що перебувають у стані модернізації;
- ✓ специфічні ознаки транзитивних процесів й перехідних політичних систем;
- ✓ загальні тенденції політичного розвитку, модернізації та демократизації в умовах глобалізації та постмодерну.

вміти:

- ✓ творчо використовувати напрацьовані сучасною наукою методологічні підходи і методи дослідження політичної динаміки щодо характеристики конкретних макро-політичних процесів у світі та в Україні;
- ✓ орієнтуватися у динамічних змінах політичного життя, надавати політологічну оцінку поточним подіям з огляду на їх роль в процесах політичного розвитку;
- ✓ застосовувати прийоми моделювання певних політичних процесів з метою визначення їх типу, напрямку і характеру;
- ✓ виявляти об'єктивні умови, ресурси, стратегії й технології суспільних перетворень на шляху здійснення модернізації та демократизації.

Навчальна дисципліна вивчається протягом одного семестру та складається з двох змістових модулів (ЗМ). По завершенню курсу здобувачі вищої освіти складають іспит. Результати навчання оцінюються за 100-бальною системою. За результатами оцінювання змістового модуля здобувачам

виставляються бали. Під час викладання лекційного матеріалу лектор може здійснювати контрольні опитування здобувачів за питаннями, які здобувачі самостійно готують до визначеної теми.

У разі відсутності здобувача на практичному занятті, він зобов'язаний відпрацювати пропущене заняття через усне опитування в позааудиторний час (час консультацій викладача) або, враховуючи складність умов, відпрацювати це заняття (написання реферату, есе на тему, самостійний аналіз текстів робіт окремих авторів – вчених), погоджену з викладачем. Невідпрацьовані заняття вважаються незданими і за них не нараховується оцінка в балах.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Назви тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього о	Зокрема				Усього	Зокрема			
		Л	п/с	Лаб	сп		Л	п/с	лаб	сп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні парадигми політичного розвитку та модернізації										
Тема 1. Головні парадигми й наукові підходи щодо суспільно-політичної динаміки: генеза і сучасний стан.	10	2	2	0	6	8	0	0	0	8
Тема 2. Модернізація: сутність та основні підходи до визначення сучасності.	10	2	2	0	6	9	1	0	0	8
Тема 3. Умови виникнення та еволюція теорій модернізації.	12	4	4	0	6	9	1	0	0	8
Тема 4. Політичні зміни та інновації в умовах модерну та	10	2	2	0	6	10	2	0	0	8

постмодерну										
Тема 5. Типи політичної модернізації.	10	2	2	0	6	10	2	0	0	8
Разом за змістовим модулем 1	50	11 12	12	0	30	46	6	0	0	40
Змістовий модуль 2. Транзитологія										
Тема 6. Транзитологія в структурі політичної науки.	10	2	2	0	6	9	1	0	0	8
Тема 7. Демократизація як глобальна тенденція політичного розвитку	10	2	2	0	6	9	1	0	0	8
Тема 8. Теорії демократичного переходу: еволюція змісту і актуальна проблематика.	10	2	2	0	6	10	2	0	0	8
Тема 9. Моделі політичних переходів	10	2	2	0	6	10	2	0	0	8
Тема 10. Специфіка посткомуністичних політичних трансформацій.	12	4	4	0	6	10	2	0	0	8
Разом за змістовим модулем 2	50	12	12	0	30	48	8	0	0	40
ІНДЗ*	12	0	0	0	12	26	0	0	0	26
Усього годин	120	24	24	0	72	120	14	0	0	80

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні парадигми політичного розвитку та модернізації

Практичне заняття 1.

Тема: Головні парадигми й наукові підходи щодо суспільно-політичної динаміки: генеза і сучасний стан

Питання для обговорення

1. Проблема прогресу та регресу в політичному розвитку;
2. Цивілізаційний підхід як наукова парадигма суспільно-політичної динаміки;
3. Циклічна модель та лінійна модель суспільно-політичного розвитку щодо суспільно-політичної динаміки.
4. Хвильова теорія політичного розвитку (А. Тоффлер).

Рекомендована література:[1, 2, 4, 5, 10, 21, 23, 26]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Готуючись до **першого питання**, треба виходити з того, розвиток суспільства може відбуватися в двох напрямках-прогресивному і регресивному. Наведене вище визначення прогресу вказує на відносність цього поняття. Слід врахувати також, що в суспільстві, як і в інших типах систем, досить рідко зустрічається «чистий» прогрес чи регрес. Прогрес і регрес представляють собою суперечливу єдність протилежностей, одна з яких на певному етапі відіграє домінуючу роль. Ця єдність виявляється, по-перше, в тому, що прогрес суспільства не може бути вічним, зазвичай він супроводжується зворотним рухом або стагнацією. По-друге, прогрес в якійсь одній сфері суспільного життя супроводжується регресом в інших. Тому будь-яка історична зміна в одному відношенні може розглядатися як прогресивне, а в іншому – як регресивне. Відносність понять «прогрес» і «регрес» проявляється також у тому, що прогрес суперечливий, він може включати в себе і стани стагнації, і регресу. Останнє має місце тоді, коли система в цілому розвивається прогресивно, а який-небудь її елемент – регресивно.

Питання про критерії соціального прогресу не належить до числа остаточно вирішених. Наприклад, з системного погляду прогрес суспільства розглядається як послідовне ускладнення його структури, підвищення рівня організованості (хоча це відноситься не до всіх типів систем), а регрес –

відповідно як деградація, як рух назад. Наочний образ часу в цьому випадку – орієнтована в одному напрямку стріла. Але слід мати на увазі, що в дійсності регрес не може розглядатися як просте повторення в зворотному порядку раніше пройдених етапів розвитку. Це пов'язано з тим, що від етапу до етапу змінюються історичні умови, тому навіть якщо відтворити колишні соціальні інститути, в нових умовах вони функціонувати або не зможуть, або це буде відбуватися в якихось нових формах. У зв'язку з цим правомірно говорити про асиметричної спрямованості лінійного прогресу та лінійного регресу.

Що ж стосується історії проблеми, то слід зазначити, що ідея прогресу сформувалася в період зародження і розвитку капіталістичного суспільства. Найбільший розвиток вона отримала в працях французьких просвітителів XVIII ст., коли в Європі розгорнулася промислова революція. Прогрес і надалі зв'язувався перш за все з розвитком техніки. «Батьківщиною» прогресу була Західна Європа, Схід же довгий час залишався (а в деяких відносинах і до цих пір залишається) достатньо консервативним.

Вчені продовжують дискутувати з приводу інтегрального критерію прогресу. У якості такого називають рівень розвитку продуктивності праці, ступінь демократизації суспільства, тривалість життя та ін. *У ході дискусій склалися два основних підходи до вирішення цієї проблеми:*

✓ перший полягає в тому, що називаються самі загальні критерії історичного прогресу: ступінь опанування суспільством стихійними силами природи, ступінь звільнення людей з-під гніту стихійних громадських сил, соціально-політичної нерівності і духовної незвиненості.

✓ прихильники другого підходу не обмежуються простим перерахуванням критеріїв прогресу, а намагаються виробити сукупний, інтегральний, єдиний критерій. Деякі філософи в якості такого критерію пропонують рівень гуманізації суспільства.

Принципово інакше вирішується це питання західними вченими. До кінця XX ст. через кризу, що охопила техногенну цивілізацію, ідея всесвітнього прогресу втратила свою популярність серед більшості з них.

Підготовку *другого питання* передбачає розуміння того, що Цивілізаційний підхід у політології базується на концепції поділу світової історії на періоди існування локальних цивілізацій, які мають самодостатній характер і мають самостійну динаміку розвитку. У зв'язку з цим при дослідженні політичних процесів та політичної організації того чи іншого суспільства насамперед враховується його цивілізаційна специфіка, культурно-історичні особливості формування та еволюції даного суспільства та його політичного життя. Класичний цивілізаційний підхід, пов'язаний із іменами Н.

Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, виник на противагу лінійно-універсалістським концепціям соціального розвитку, які панували на Заході в Новий час. Відповідно до цих концепцій цивілізація може бути лише одна, і вона уособлюється західним світом, що вказує на прогресивну дорогу розвитку для людства. Становлення капіталізму та промислова революція на Заході стали новими віхами у цивілізаційному розвитку людства. Нова система соціальної організації та індустріальні технології забезпечили однією з локальних цивілізацій колосальну перевагу, яка значною мірою зберігається до сьогодні.

У *третьому питанні*, слід підкреслити, що циклічна модель історичного процесу виникла у древніх цивілізаціях, отримавши філософську інтерпретацію у Стародавній Греції і Римі (Геракліт, Платон, Аристотель, стоїки, Полібій). Ідея циклічності застосовувалася тоді в основному до зміни форм правління. Після краху античного світу, в епоху середньовіччя, циклічне моделювання історії відходить на другий план, змінюючись лінійною моделлю, але знову оживає в середовищі мислителів Відродження і їх ідейних наступників (Н.Макіавеллі, Дж. Віко), а потім, у міру кризи ідеї прогресу, у Н.Я.Данилевського і Шпенглера. Лише небагатьом, як Августину і через півтора тисячоліття Тойнбі (у пізній період його творчості), вдалося домогтися деякого, нехай і нетривкого, з'єднання цих двох поглядів на історичний процес. Ідеї циклічного розвитку суспільства поділяв і К.Н. Леонтьєв; циклічний характер носила і теорія етногенезу Л.М. Гумільова. Ідею циклічності розвивали також Парето (ідея циркуляції еліт), Міхельс (залізний закон олігархії), Кун (теорія наукових революцій), Шумпетер (економічні кризи) і ін. Таким чином, концепція циклу іманентно присутня у всіх великих філософських, соціологічних та економічних теоріях, прагнуть зрозуміти типологічно подібні фази розвитку соціальних процесів і дати їх порівняльний опис (А. Н. Медушевський).

У циклічній моделі суспільного розвитку періоди поступального розвитку не заперечуються, а розглядаються в більш широкому контексті – як фази циклу, в якому на зміну прогресивному періоду приходять фази застою та занепаду. Весь же шлях розвитку суспільства являє собою сукупність різних за величиною замкнутих циклів, які складають один гігантський часовий цикл. Образ часу тут вже не стріла, а коло. Сучасні вчені виділяють кілька типів циклічних змін – системно-функціональний, історичний, історичний кругообіг, хвильовий розвиток.

При підготовці до **четвертого питання** варто звернути увагу на те, що Одним з представників хвильової теорії розвитку є американський соціолог А. Тоффлер, автор нашумілої книги «Третя хвиля», що вийшла в 1980 р. На його думку, визначальним чинником розвитку суспільства є техніка, вона зумовлює тип суспільства і тип культури, причому цей вплив має хвильовий характер. Перша хвиля, аграрна – тривала майже 10 тис. років, змінилася другою, індустріальною, втіленням якої було заводське виробництво. У 50-х роках ХХ ст. США почала накривати третя хвиля, постіндустріальна, коли «білі комірці» стали чисельно перевершувати «сині». Ознаками цієї хвилі є поширення комп'ютерів, турбореактивних авіація і т.д., що в перспективі призведе до виникнення нових форм економіки, політики, свідомості, сім'ї і т.д. На цій стадії розвитку суспільства будуть подолані централізація, гігантизм, масовість і стандартизація у всіх сферах суспільства, які породжують пригнічення, убогість і екологічна криза, характерні для індустріальної хвилі. Символи третьої хвилі – цілісність і індивідуалізованість, чисті технології.

Теми рефератів:

1. Прогрес та регрес у структурі політичної модернізації.
2. Криза цивілізаційного підходу в аналізі сучасних політичних процесів.
3. Хвильова теорія як методологія аналізу процесів модернізації.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте основні недоліки та суперечності лінійно-еволюційної концепції суспільно-політичного розвитку.
2. Проаналізуйте неоеволюційну концепцію суспільно-політичного процесу за Ф. Тьоннісом.
3. Проаналізуйте неоеволюційний підхід до аналізу суспільно-політичних змін за Е. Дюркгеймом.
4. Визначте основні недоліки хвильової концепції до аналізу політичних процесів.

Практичне заняття 2.

Тема: Модернізація: сутність та основні підходи до визначення сучасності.

Питання для обговорення

1. Поняття «модернізація», «модерн», їх значення. Сутність модернізації та основні підходи до її інтерпретації.

2. Розробка концепції модернізації через призму «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Растоу та ін.) і «політології розвитку» (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Біндер, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.).
3. Традиційне та сучасне суспільство через концепт модернізації.
4. Інтегрально-синтезуючий підхід до трактування модернізації Ю. Хабермаса.

Література:[5, 11, 20, 21, 23]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Підготовка до **першого питання** передбачає розуміння того, що існують різні інтерпретації поняття модернізації. П.Штомпка виділяє три значення цього поняття:

1) модернізація – синонім всіх прогресивних соціально-економічних змін, коли суспільство рухається уперед;

2) поняття “модернізація” тотожно поняттю “сучасність” і означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних і інтелектуальних трансформацій, які відбувалися на Заході з XVI-го століття і досягли свого апогею в XIX – XX століттях. Сюди включаються процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, домінуючого впливу капіталізму, розповсюдження індивідуалізму і мотивацій успіху, утвердження розуму та науки;

3) термін “модернізація” відноситься до відсталих або слаборозвинутих суспільств і описує їх зусилля, спрямовані на те, щоб “догнати” провідні, найбільш розвинуті країни, які існують з ними в одному історичному часі, в рамках єдиного глобального суспільства. Іншою мовою, в цьому випадку “модернізація” описує рух від периферії до центру сучасного суспільства. В загальному вигляді модернізація визначається як перехід від традиційного суспільства до сучасного, яке включає в себе передусім корінну відмінність від традиційного, тобто орієнтацію на інновації, переваження інновацій над традицією, світський характер соціального життя, поступовий (нециклічний) розвиток, відокремлену персональність, переважну орієнтацію на інструментальні цінності, індустріальний характер, масову освіту, активний дійовий психологічний склад тощо.

Підготовка до **другого питання** включає розуміння того, що найбільш плідна розробка концепції модернізації в їх наближеному до сучасного

розуміння представлена в «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу та ін.) і «політології розвитку» (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Біндер, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.). Сучасна соціологія розвитку виходить з того, що модернізація:

– це своєрідний комплекс сукупних суспільно-історичних, державно-правових, морально-психологічних та культурологічних зрушень, до яких відносяться, з одного боку, вивільнення науки, мистецтва, школи з-під контролю релігії та, з іншого боку;

– ріст поділу праці й питомої ваги промисловості в загально-соціальному розвитку.

Вважається, що подібні процеси (дещо еkleктично, на локальному рівні) відбуваються з найдавніших часів. Однак найчастіше подібні зрушення були пов'язані з розвитком продуктивних (рушійних) сил і виробничих відносин, що склались на європейському континенті у XVII-XIX ст. і прогресують у різних країнах, незалежно від конкретних форм цього розвитку (приватнокапіталістичних, державно капіталістичних, соціалістичних тощо). Модернізація в такому широкому контексті означає прискорений і безперервний процес раціоналізації людських відносин з природою.

Прибічники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються в усіх основних компонентах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти та ін.), але вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін. Послідовно здійснювана політична модернізація розглядається в якості чинника й гаранта забезпечення послідовності модернізації в усіх сферах суспільного життя. Як показує світовий досвід, моделювання модернізації як реального процесу відбувається у двох основних вимірах:

1) спонтанно (стихійно) через поступове нагромадження передумов у певних царинах суспільного життя, вдале поєднання яких у певний історичний час, у межах того чи іншого соціально-політичного простору, дає якісно новий поштовх;

2) свідомо (цілеспрямовано) завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт.

Причому, успіх модернізації в обох випадках залежить від ступеня органічності її перебігу співвідносно з реально існуючими національними інститутами та ментально-психологічними орієнтаціями населення.

При підготовці до **третього питання** варто звернути увагу на запроповану порівняльну таблицю модерного і традиційного суспільства через призму класичної концепції модернізації.

<i>Критерії</i>	<i>Традиційне суспільство</i>	<i>Сучасне суспільство</i>
Джерело відтворення	Традиції	Інновації
Ставлення до особистості	Коллективістський характер суспільства та відсутність виокремленої особистості	Особистісний підхід
Особливість соціального життя	Соціальні процеси залежать від релігійних, або міфологічних уявлень.	Секуляризація, раціоналізація, науковий тип мислення.
Соціально-економічний розвиток	Циклічний	Поступальний
Соціальні цінності	Орієнтація на метафізичні цінності	Права людини, її особистість, орієнтація на інструментальні цінності.
Система влади	Авторитарна	Демократична
Попит	Відсутність відкладеного попиту, орієнтація на задоволення сьогоденних потреб.	Відкладений попит, орієнтація на задоволення та вирішення потреб у майбутньому.
Освіта	Фрагментарна, відсутність розвинутої системи загальної освіти.	Система загальної освіти, високий ступінь освіченості населення.
Політична участь	Мобілізаційна, низький рівень усвідомлення масами своїх політичних інтересів, низький ступінь політичної активності.	Автономна, високий ступінь політичної активності громадян, усвідомлення своїх інтересів.
Політична культура	Патріархальна, підданська.	Активістська.

При підготовці до **четвертого питання**, слід врахувати, що Ю.Хабермас переконаний, що вперше ясне тлумачення модерну, сучасності та зв'язку цих понять із ratio запропоновано Гегелем. Модерність виникла у Західній Європі завдяки формуванню протестантської трудової етики, ринкової економіки, бюрократії та правової системи. У Європі макропроцес модернізації – переходу

від традиційного (доіндустріального) суспільства до суспільства модерності зайняв кілька століть.

Центральними поняттями концепції модерн-постмодерну Хабермаса прийнято вважати «раціональність», «інструментальний розум», «сучасність», «деструкція», «деконструкція», «воля», «влада» («панування») та ін. Версії модерну – «технологічний модернізм» та «модернізм свободи». Модерність протиставляється всім традиційним суспільствам, ототожнюється із суспільством, де панує індивідуалізм та уніфіковані соціальні зв'язки. Постмодерн як поняття означає, що траєкторія суспільних відносин відводить від інститутів модерну до нового типу суспільства. У відмові від пошуку «вектора», за Хабермасом, криється відмова від розуміння її нинішнього стану як «незавершеного проекту»: «проект освіти» був проектом монологічного розуму. Розум, що приходить йому на зміну, має звільнитися від монологічності, навчитися критикувати, запитувати, змінювати власні основи, вести дискурс.

В епоху модерну рефлексивність (діяльність розуму, спрямована на дослідження його власних законів та підстав) стає визначальною характеристикою людської діяльності. Сучасність - «деформована реалізація розуму в історії», втілення у сучасності моделей свідомості людини та мислення.

З Хабермасом причинами кризи промислової, капіталістичної цивілізації є: системна (економічна) криза надвиробництва та криза ідентичності, які загрожують руйнуванням соціальних зв'язків, порушенням соціальної інтеграції та кризою особистості. Суперечності сучасного суспільства ведуть до порушення системної рівноваги. Ю. Хабермас вважає, що епоха модерності продовжується сьогодні, як продовжується і процес модернізації. Модерн, модерність - це інтегральна характеристика європейського суспільства та культури, етап становлення та еволюції промислового суспільства, що приходить на зміну традиційному

Теми рефератів:

1. Методологічний підхід М. Дюверже до трактування модернізації.
2. Особливості модернізаційного процесу в концепції Т. Парсонса.
3. Модерн та модернізація за Ш. Ейзенштадт.
4. Сутність модернізаційної концепції А. Етціоні.
5. Політична модернізація: підхід У. Ростоу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте власне визначення поняттям «модернізація», «модерн».

2. Визначте сутність модернізації та основні підходи до її інтерпретації.
3. Проаналізуйте концепції модернізації через призму «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу та ін.).
4. Здійсніть аналіз модернізації через призму «політології розвитку» (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Біндер, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.).
5. Порівняйте традиційне та сучасне суспільство через концепт модернізації.
6. Проаналізуйте інтегрально-синтезуючий підхід до трактування модернізації Ю. Хабермаса.
7. Здійсніть аналіз методологічного підходу М. Дюверже до трактування модернізації.

Практичне заняття 3.

Тема: Умови виникнення та еволюція теорій модернізації.

Питання для обговорення

1. Теорії модернізації, умови їх виникнення, зміст, етапи еволюції.
2. Ліберальні й консервативні погляди на процес, завдання і фактори переходу країн до «модерну».
3. Теорія модернізації та теорія неомодернізації: спільне і відмінне.
4. Риси універсалізованого модерну за Е. Гідденсом.

Література:[4, 7, 14, 19,20, 21, 23, 27]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

У *першому питанні* важливо звернути увагу на те, що модернізаційна парадигма була сформована в середині ХХ століття в умовах розпаду європейських колоніальних імперій і появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці. В сучасній соціологічній літературі виділяють наступні фактори, що сприяли виникненню цієї теорії:

– соціополітичний, пов'язаний з необхідністю вивчення третього світу ”, представленого країнами колишніх колоній, маловідомого Заходу і маловивченого соціальними науками того часу, за виключенням етнографів;

– інформаційно-політичний, якій полягав у зборі інформації та розробці політичних рекомендацій для відповідних відомств США та їх союзників;

– ідеологічний, тобто створення теорії модернізації як альтернативи соціалізму;

– теоретичний, якій полягав у розробці нової оптимістичної парадигми історичного розвитку, на відмінну від тієї, що була популярна між двома світовими війнами

– від концепції кризи та “занепаду” західного світу, представленими вченими. О. Шпенглером, А. Тойнбі, П. Сорокиним, К. Ясперсом та ін. Всі ці концепції були далекі від оптимістичного погляду на історичний процес і заперечували існування прогресу як такого. Необхідна була альтернатива цьому, яка змогла б подолати соціальний песимізм, дати оптимістичне бачення не тільки в прагматичному, але й в загальнотеоретичному плані. З моменту появи до теперішнього часу теорія модернізації еволюціонувала і пройшла декілька етапів свого розвитку, поступово набуваючи нових ознак і тенденцій. Ми пропонуємо укрупнену двочленну періодизацію розвитку теорій модернізації, але зауважимо, що поділ цей до певної міри умовний і можуть бути інші варіанти:

I етап: середина 50-тих – середина 80-тих років ХХ ст. – зародження, становлення, критика та переоцінка основних положень та занепад класичної теорії модернізації.

II етап: середина 80-х ХХ ст. – до теперішнього часу – відродження теорії модернізації, виникнення теорій неомодернізації, постмодернізації, теорії екологічної модернізації.

При підготовці до відповіді на *друге питання* варто зауважити, що Період з середини 50-х до середини 60-х рр. був періодом зародження в становлення теорії модернізації, вироблення на її основі конкретно-орієнтованих моделей соціально-економічного розвитку і пов'язаний з роботами Е. Хагена, Т. Парсона, Ш. Ейзенштада, Д. Ептера та ін.

Основоположними категоріями в теоріях модернізації стали поняття «традиція» («традиційне суспільство») «сучасність» («сучасне суспільство») Суть цієї теорії на початкових етапах її формування зводилася до трактування цих категорій як абсолютно протилежних. Модернізацію представляли як процес витіснення традиції сучасністю, або висхідного розвитку від традиційного суспільства до сучасного.

Зазначимо, що вже в цей період намітився характерний для модернізаційної теорії міждисциплінарний підхід, який об'єднав довкола неї економістів, соціологів, політологів, соціальних психологів, представників інших наук. І вже на першому етапі розвитку теорії модернізації виникла ціла низка оригінальних концепцій розвитку капіталізму, автори яких

конкретизували останній різними епітетами: «саморуйнівний» (Й. Шумпетер), «народний» (Т. Кервер, Е. Джонс), «безкласовий» (М. Сальвадорі), «колективний» (Т. Минз), «регульований» (Т. Шульце-Геверниць, В. Зомбарт), «оригінальний» (Г. Гільфердінг) та ін.

При всьому розмаїтті підходів, домінуючими були ідеї економічного зростання, які знайшли глибоке обґрунтування у працях У. Ростоу «Стадії економічного росту. Неокомуністичний маніфест», 1960; «Політика і стадії росту», 1971). Згідно з його концепцією стадій економічного росту перехід від традиційного суспільства до індустріального і далі відбувається на основі розвитку техніко-економічних умов накопичення капіталу.

В кінці 50-х рр., а особливо починаючи з середини 60-х рр. стала зростати критика ранніх теорій модернізації, яка поступово підірвала більшість положень, які висувалися в них. Головним центром цієї критики стала неспроможність пояснити різновидність перехідних суспільств, притаманну їм внутрішню динаміку, а також можливості самостійного розвитку сучасних диференційованих політичних і економічних комплексів.

Критика ранніх підходів до модернізації була спрямована проти дихотомії традиція – сучасність, в тому числі на виявлення не історичності і західноцентричності цієї моделі. В першій половині 60-х рр. була опублікована низка країнознавчих соціологічних і політологічних досліджень, присвячених різним аспектам модернізації в країнах Сходу. В числі робіт необхідно назвати дослідження К. Грица, М. Зінгера, М. Леві, Д. Ептера та ін. Особливу увагу і раніше всього звернуло на себе питання про шляхи модернізації Японії, де модернізація була здійснена в рамках національної традиції, поставивши тим самим під сумнів основні положення початкових теорій модернізації.

Ця обставина дозволяла говорити про те, що модернізація традиційного суспільства може відбуватися в рамках національної традиції і не повинна з неминучістю у всіх випадках супроводжуватися її радикальним руйнуванням, як це стверджувалося раніше.

При підготовці до **третього питання** варто звернути увагу на запропоновану порівняльну таблицю.

Класична теорія модернізації	Теорія неомодернізації
Рушійна сила модернізації політична еліта.	В центрі уваги мобілізація мас, що іноді протистоїть правлячим колам. Головними агентами модернізації визначаються спонтанні громадські рухи і лідери.

<p>Модернізація – це рішення, прийняте освіченою елітою і нав'язане населенню, що чинить опір «чіпляється» за традиційні цінності та уклад життя.</p>	<p>Масове намагання громадян змінити умови свого існування у відповідності із західними стандартами під впливом засобів масової комунікації або особистих контактів</p>
<p>Акцент на ендогенних, іманентних факторах</p>	<p>Осмислення ролі екзогенних факторів, враховуючи світове геополітичне розташування сил, зовнішню економічну і фінансову підтримку, відкритість міжнародних ринків, доступність переконливих ідеологічних засобів: політичних, соціальних доктрин і теорій, які обґрунтовують і підтримують сучасні цінності</p>
<p>Єдина, універсальна модель сучасності, яку за зразок мали брати інші суспільства (модель США)</p>	<p>Ідея «рухомих центрів сучасності» і як вінець її «зразкове суспільство». Посткомуністичні країни не обов'язково повинні слідувати американській або західній моделі розвитку, у якості прикладу все частіше називають Японію і «азіатських тигрів».</p>
<p>Уніфікований процес модернізації</p>	<p>Більш різномірний, багатогранний процес. Темпи, ритми та наслідки модернізації в різних сферах соціального життя різні, відсутня синхронність в зусиллях щодо модернізації</p>
<p>Віра в швидкі результати через просту політичну волю</p>	<p>Більше уваги приділяється перешкодам, бар'єрам, а також неминучим відступленням, зворотнім ходам и навіть провалам на шляху модернізації</p>
<p>Оцінка ефективності – економічне зростання</p>	<p>Визнається важлива роль цінностей, відносин, символічних</p>

	сенсів і культурних кодів, тобто того «невловимого та невідчутного», без чого модернізація не може бути успішною. Класичне поняття «сучасна особистість», не розглядається більше як символ бажаного ефекту процесу модернізації, а визнається, скоріше, обов'язковою умовою економічного старту.
Традиція трактувалася як гальма в історії, як виключно консервативна сила, яка протидіє нововведенням і яку необхідно подолати та зруйнувати для того, щоб забезпечити умови для впровадження всього нового.	Місцеві традиції можуть містити в собі важливі модернізаційні потенції. Оскільки відмова від традицій може спровокувати сильний опір, пропонується використовувати їх. Необхідно виявляти «традиції модернізації» і брати їх на озброєння для подальших перетворень.

При підготовці до **четвертого питання** зверніть увагу на те, що Е. Гідденс вважає сучасну епоху радикалізованим або універсалізованим модерном, за яким може наступити постмодерн, яке буде дещо відмінним від того, як його уявляли вчені до нього. Він виділяв три основні риси, які визначають відмінності характеру сучасного суспільства від досучасного:

1) це в багато разів більша швидкість зміни соціальних процесів, особливо – швидкість зміни технології;

2) це втягування соціально та інформаційно різних районів світу у взаємодію один з одним, що в кінцевому підсумку виразилося в процесі глобалізації;

3) зміна внутрішньої природи сучасних інститутів.

Згідно теорій екологічної модернізації, зміна технології та техніки викликає вже не тільки прискорення соціальних процесів, але й екологічних.

Глобалізація сприяє розповсюдженню екологічної модернізації. До поглядів Гідденса на місце ризику в сучасному суспільстві близькі погляди У. Бека, якій особливу увагу приділяв екологічним ризикам. Обидва ці дослідники підкреслювали, що природне середовище перестає бути природною рамкою для соціальних систем, тобто більше не може розглядатися як «оточуюче середовище», перетворюючись в «створене середовище» існування і життєдіяльності людини. Сучасна епоха приходить до «кінця природи» в сенсі, що вона втрачає властивість зовнішності по відношенню до людини та соціуму,

а все більше перетворюється в систему, структуровану людиною і підпорядковану у своєму розвитку вимогам соціальної організації та соціального знання.

Теми рефератів:

1. Критична теорія пізнього модерну Е. Гідденса: актуальність та перспективи у ХІХ столітті.
2. Теорія постмодерну та її практичне застосування до аналізу політичних змін у сучасних умовах світового політичного процесу.
3. Риси традиційного суспільства за М.Леві.
4. Модернізація в обхід «модерніті».

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте сутність теорії пізнього модерну за Е. Гідденсом.
2. Проаналізуйте концепцію сучасності У. Бекком.
3. Охарактеризуйте основні етапи розвитку модернізаційної парадигми.
4. Проаналізуйте критику сучасних модернізаційних теорій та визначте їх недоліки.

Практичне заняття 4.

Тема: Політичні зміни та інновації в умовах модерну та постмодерну

Питання для обговорення

1. Сучасні інновації політики як основна складова модернізації держави.
2. Постмодернізаційні процеси та їх вплив на соціально-політичний сектор.
3. Проблемні чинники модернізації політичної системи: ризики та наслідки.
4. Інформаційне суспільство та електронне урядування як головні інновації в модернізованих країнах.

Рекомендована література [5, 3, 20, 21, 22]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Готуючись **до першого питання**, слід засвоїти що особливості державної інноваційної політики розвинутих країн виявляються в наступному:

1. Державна інноваційна політика охоплює всі сторони науково-технічної сфери: економічну, правову, організаційно-управлінську.

2. Системний характер державної інноваційної політики передбачає виділення трьох рівнів: національного (федерального), регіонального та локального (місцевого). Незважаючи на те, що масштаби і значущість політики, що проводиться на кожному з рівнів різні, в цілому вони доповнюють один одного.

3. Посилюється роль регіональної інноваційної політики. У Лісабонській стратегії зростання європейської конкурентоспроможності та у політиці «нового федералізму» США вона вважається провідною.

4. Однією з головних цілей державної інноваційної політики стає скорочення диференціації на рівні розвитку регіональних науково-інноваційних потенціалів зі ставкою на активізацію та мобілізацію їх внутрішніх резервів, зокрема науково-технічного та кадрового потенціалу регіону.

5. Основним змістом інноваційної політики стає активізація інноваційної діяльності всіх суб'єктів економіки у вигляді формування кластерних стратегій, вкладених у створення спеціалізованих мереж знань. Формується новий принцип інноваційної політики: кластерно-мережевий.

6. Змінюється характер міжрегіонального інноваційного співробітництва. Так, реалізація кластерних стратегій та формування інноваційних регіональних мереж сприяли розвитку транснаціональної взаємодії та формуванню трансрегіональних мережових структур. Вони створюються самими регіонами і мають як територіальний, і екстериторіальний характер, включаючи в інноваційну мережу регіони, мають спільні цілі інноваційного розвитку. Нині більшістю дослідників прийнято виділяти такі основні моделі розвитку інновацій: азіатську, скандинавську, американську, ізраїльську.

Підготовку до *другого питання* полягає у тому, що характеризуючи постмодерн, сучасні суспільствознавці позначають його і як новий історичний етап розвитку соціуму, і як час інтенсивного прояву суспільних і природних проблем нової якості. Проявляючись чимдалі, тим більш виразно в різних сферах буття соціуму, цей феномен в останні десятиліття спричинив широкі дискусії, породив нові концепції і теорії. В сучасній літературі постмодернізм розглядається у різних його проявах. Так, постмодернізм визначається як нова тенденція в культурному самоусвідомленні західних суспільств, яка характеризується відходом від ідей і цінностей попередньої доби, таких як ідея прогресу, послідовного розвитку свободи, емансипації особистості, великої мети, універсальності знань, індустріально-технічного розвитку тощо. Разом з тим, під постмодерном сьогодні розуміють глобальний стан цивілізації останніх

десятиліть, який характеризується великою кількістю невизначеностей в усіх сферах життєдіяльності, що свідчить про катастрофічний, неспокійний стан планети. Також постмодернізм проявляється як новий напрям у соціальній теорії, що намагається пояснити явища і процеси, які відбуваються останнім часом у соціальній дійсності і формують «постсучасну» реальність у вигляді постмодерного, постіндустріального суспільства, а також визначити стратегії, цілі і завдання подальшого розвитку людства, адже духовно-культурний арсенал модерну вичерпав себе.

Підготовка до *третього питання* потребує розуміння того, що прийняття рішень у політиці та економіці враховує ризики сучасного суспільства, зокрема, політичні ризики. Ризик модернізації – це, передусім, політичний ризик, оскільки він залежить від впливу держави та інших політичних чинників. Політичний ризик складно визначити. Діапазон значень цього поняття широкий: від оцінки рівня політичної стабільності до прогнозування впливу усіх некомерційних ризиків на можливість отримання прибутку інвесторами в країні розміщення інвестицій.

Політичні ризики визначають переважно з позицій економічного чи соціологічного підходів. Економічний підхід розглядає політичний ризик як одну зі складових країнного ризику (country risk). Важливість такого розуміння зумовлена потребами державного управління й залучення інвестицій в економіку. Економічний підхід часто розглядає державу як корпорацію, що діє згідно з законами організації. Звідси, спроби побудувати процес державного управління на принципах організаційного менеджменту. Держава є елементом механізму ринкового регулювання, але неприпустимо зводити її структуру та вплив винятково до економічної складової. Дійсно, держава залишається впливовим учасником національного ринку, проте помилково вважати, що її головне завдання – це економічний прибуток, а не ефективне управління суспільним розвитком. Так, зведення управління суспільством і державою винятково до економічних показників уже неодноразово доводило свою неспроможність.

У вузькому значенні, політичний ризик – це можливість фінансових втрат організації внаслідок настання несприятливих чинників у країні розміщення інвестицій. Проте вузьке розуміння політичного ризику не відображає всієї специфіки його впливу на зміст програми реформ, ефективність прийнятих політичних рішень і результати процесу модернізації. Суть досліджуваного поняття важливо зв'язувати з політичною стабільністю як базовою умовою для старту та реалізації усіх модернізаційних заходів. Вважаємо, що взаємозв'язок соціального, економічного й політичного в суспільстві обумовлює висновок

про необхідність враховувати всі ці аспекти, оскільки вони взаємно детерміновані в динаміці процесу політичної стабілізації суспільних відносин і структур.

Соціологічний підхід обумовлений соціально-гуманітарною значущістю подій, явищ і тенденцій суспільного розвитку, які безпосередньо або побічно пов'язані з рішеннями держави як головного політичного інституту. Політичний ризик – це вірогідність зміни умов функціонування держави, діяльності підприємств і організацій під впливом політичних факторів. Політична стабільність – це стійкість політичної системи під впливом несприятливих факторів політичного середовища.

При підготовці до *четвертого питання* варто акцентувати увагу на тому, що на теперішній день існує чимало ознак інформаційного суспільства. Узагальнивши, їх можна розділити на три основні групи: перша – вільний доступ будь-якої людини до будь-якої інформації; друга – високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, третя група – наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства. Лише за таких умов суспільство можна вважати інформаційним.

Основними складовими інформаційного суспільства визначають людину, інформацію, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології.

Ідея інформаційного суспільства поставила питання про ту роль, яка відведена у ньому засобам масової комунікації. ЗМК набувають визначальної ролі в управлінні суспільством: саме мас-медіа є безпосередніми носіями та розповсюджувачами знання і політично значимої інформації.

Особливої уваги в інформаційному суспільстві надають мережі Інтернет. Всесвітня павутина дарує людям, що мають до неї доступ, масу нових можливостей. Інтернет сприяє процесу глобалізації, об'єднуючи людей по усій земній кулі для обміну інформацією і знаннями.

А. Тоффлер, характеризуючи постіндустріальне інформаційне суспільство, зазначає, що такі риси сучасної освіти, як суворо регламентоване життя, авторитарна роль вчителя, нехтування індивідуальністю перетворили свого часу публічну освіту на досить досконалий інструмент. Але завтрашній день вимагає не мільйонів поверхово начитаних людей, не лише одержання інформації, а й уміння оперувати нею.

Інформаційне суспільство – це якісно новий етап розвитку людства, у якому будь-яка людина за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію, а держава забезпечує високий рівень інформатизації всіх галузей. Складовими

інформаційного суспільства можуть бути людина, інформація, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології.

Теми рефератів

1. Основні виклики, які сьогодні стоять перед людством: зміст та наслідки.
2. Р. Кларк, Р.Нейк про третю світову війну. Сучасні технології на службі мілітаризації світової політики.
3. Інформаційні технології як загроза демократії.
4. Інформаційні війни та їх вплив на політичну нестабільність.
5. Інформаційне суспільство на межі реальності і постправди.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте основні ризики модернізації в Україні.
2. Проаналізуйте основні загрози інформаційного суспільства та шляхи їх подолання.
3. Визначте основні загрози демократії в умовах інформаційного суспільства.
4. Трилогія А.Тоффлера («Футурошок» , «Третя хвиля» , «Метаморфози влади») та сучасність.
5. Ю. Хараррі про прогнози світового розвитку у ХХІ ст. Основні виклики, які сьогодні стоять перед людством

Практичне заняття 5.

Тема: Типи політичної модернізації.

Питання для обговорення

1. Моделі здійснення модернізації: органічні та неорганічні, стихійні та цілеспрямовані.
2. Моделі модернізації за С.Хантінгтоном: континентальна модернізація, британський та американський типи модернізації.
3. Модернізація «навздогін» та «наслідування зразків» (імітація алгоритму, імітація результату або форми. Органічна або первинна модернізація. Неорганічна, вторинна, відображена модернізація.
4. Класифікація типів модернізації: ендегенна; ендегенно-екзогенна; екзогенна модернізація.

Рекомендована література:[5, 3, 20, 21, 22]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми :

Підготовка до ***першого питання*** потребує розуміння того, що органічна модернізація відноситься до тих країн, де модернізація проходила внаслідок ендогенних факторів. Такий вид модернізації притаманний Англії, де модернізація «була природною, як довговизріваючий продукт розвитку суспільства».

На відміну від цього, вторинна, неорганічна модернізація є відповіддю на зовнішній виклик зі сторони більш розвинутих країн і здійснюється шляхом запозичення чужої технології, запрошення спеціалістів, навчанням за кордоном, інвестицій. Відповідні зміни відбуваються в соціальній і політичній сферах: змінюється система управління, вводяться нові соціальні інститути, змінюється система цінностей тощо.

Неорганічна модернізація розпочинається не з культури, а з економіки та політики. Якщо органічна модернізація відбувається «знизу», то неорганічна «зверху». Неорганічна модернізація також характеризується як «навздогінна» модернізація.

При підготовці до ***другого питання*** слід звернути увагу на те, що в межах органічної модернізації С.Хантінгтон виділяє три класичні варіанти модернізації – континентальний, британський та американський.

Основними тенденціями континентальної моделі модернізації були раціоналізація влади та диференціація структур. Сучасна держава приходила на зміну феодальному князівству, лояльність до держави – на зміну лояльності до церкви та династії. Народження сучасної держави в європейських країнах принесло підпорядкування церкви, послаблення аристократії та середньовічних суспільних станів, залучення до політики нових соціальних груп, швидке зростання та раціоналізацію державної бюрократії, створення постійних армій, вдосконалення та розширення бази оподаткування.

Британський варіант модернізації за своїми складовими подібний до континентально-європейського, але привів до дещо інших результатів. В Англії церква також була підпорядкована державі, влада централізована, здійснилася диференціація політичних інститутів, зросла бюрократія, була створена постійна армія. Але, на відміну від континенту, централізація влади здійснилася не навколо монарха, а навколо парламенту.

В Америці ж політичні інститути не переживали таких революційних змін. Основні елементи англійського державного устрою XVII ст. вивезені до Нового Світу, укорінилися там та отримали нове життя як раз тоді, коли від них відмовилися на батьківщині. Політична модернізація в Америці, на думку

С.Хантінгтона, виявилася неповною. Американська політична система ніколи не була повною мірою сучасною. За часів раціоналізації влади, централізованої бюрократії та тоталітарної диктатури американська політична система залишається цікавим анахронізмом. Таким чином, традиційні форми влади в Європі були радикально зруйновані і замінені на інші; в Америці ж вони були реформовані та доповнені, але фундаментальним змінам не піддавалися.

При підготовці до *третього питання* варто звернути увагу на те, що неорганічні методи здійснення модернізації властиві країнам, що затрималися на стадії традиційного суспільства і тепер здійснюють перетворення “навздогін”. При неорганічній модернізації суспільство стикається з цілою низкою проблем, таких як конфлікт традиційних норм та цінностей з цілями модернізації, втрата ідентичності, значна поляризація різних елементів суспільного розвитку, домінування адміністративно-бюрократичного апарату як суб’єкта модернізації, пасивність громадянського суспільства щодо перетворень. Найбільш часто тут використовується такий механізм модернізації, як наслідування зразків.

Можна виділити два типи такого наслідування:

1. Імітація алгоритму, коли відтворюється зміст та функціональне навантаження будь-якого процесу (наприклад, механізм взаємодії органів державної влади);

2. Імітація результату або форми (наприклад, виголошення демократичних виборів як принципу при їх фактично нерівноправному та незмагальному характері). Неважко зрозуміти, що з точки зору результатів, наслідування алгоритму дії є більш позитивним, ніж проста “симуляція” наслідків. Але треба мати на увазі, що імітація також здійснюється в певному конкретно-історичному середовищі, під впливом національних традицій того чи іншого народу. Тому інститути та практики, що запозичуються, істотно змінюються під впливом традицій та наповнюються іншим змістом. В цілому має місце взаємовплив нових інститутів та традицій, їх взаємне коректування в ході модернізаційного процесу.

В політологічній літературі виділяють такі типи модернізації:

1. «Органічна» або «первинна», характерна для таких країн, як Велика Британія, США, Канада, західноєвропейські країни (модернізаторське ядро). В цих країнах модернізація здійснювалася частіш за все еволюційним шляхом на основі власних культурних традицій та зразків.

2. «Неорганічна», «вторинна», «відображена» або «модернізація навздогін» (Росія, Україна, Бразилія, Туреччина та ін.), провідним чинником якої

виступають соціокультурні контакти певної країни з модернізаторським ядром, а основним механізмом – імітаційні процеси.

При підготовці до **четвертого питання** слід розуміти, що:

1. Ендогенна модернізація є такою, яка здійснюється на власній основі (Європа, США та ін.).

2. Ендогенно-екзогенна, здійснювана як на основі власних внутрішніх чинників, так і на основі запозичення (Туреччина, Греція та ін.).

3. Екзогенна модернізація, здійснювана на основі запозичень при відсутності власних передумов.

Особливістю модернізаційного процесу в країнах ендогенно-екзогенної та екзогенної модернізації є підвищена роль політичного фактору. Це пояснюється недостатньою кількістю передумов для спонтанної модернізації, тому держава та модернізаторська еліта в деяких випадках повинні виступати як ініціатор та організатор цього процесу. З цим часто пов'язане установлення авторитарного режиму в цих країнах, який отримав назву «авторитаризм розвитку». Модернізаційні зміни можуть проходити еволюційно та революційно, бути частковими або системними, коли змінюються одночасно усі сфери суспільного життя. Політична модернізація може мати як загальносистемний, так і внутрішньо системний характер. У першому випадку модернізується політична система в цілому, у другому – окремі її елементи. Деякі дослідники виділяють різні етапи або стадії модернізації. Досить розповсюдженим є виокремлення Раннього, Середнього та Зрілого Модерну.

Темі рефератів:

1. Особливості політичної модернізації Японії.
2. Модель політичної модернізації Сінгапуру.
3. Модернізація ісламського суспільства: виклики та особливості.
4. Причини провалу модернізації в ісламських державах.
5. Критерії типологізації політичної модернізації.
6. Механізми модернізаційного процесу.
7. Періодизація політичної модернізації у глобальному вимірі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте критерії типологізації політичної модернізації.
2. Вкажіть особливості механізми модернізаційного процесу.
3. Встановіть періодизацію політичної модернізації у глобальному вимірі.

4. Охарактеризуйте моделі здійснення модернізації: органічні та неорганічні, стихійні та цілеспрямовані.
5. Проаналізуйте моделі модернізації за С.Хантінгтоном.
6. Визначте сутність модернізації «навздогін» та «наслідування зразків» (імітація алгоритму, імітація результату або форми).
7. Проаналізуйте ендogenous, ендogenous-екзogenous та екзogenous модернізацію.

Змістовий модуль 2. Транзитологія

Практичне заняття 6.

Тема: Виникнення транзитології та розробка транзитологічної парадигми.

Питання для обговорення

1. Виникнення транзитології та розробка транзитологічної парадигми.
2. Об'єкт, предмет та основні поняття політичної транзитології.
3. Органічний та наслідуваний типи політичних переходів.
4. Концепція експорту демократії в теорії деколонізації.

Рекомендована література: [1,3,6,7,9,19,20,25,26, 27]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до **першого питання** варто звернути увагу на те, що Дослідники сходяться на думці, що початком теорії демократичного транзиту є стаття написана Д. Растоу під назвою «Переходи до демократії», що була видана у 1970 році. Автор статті формує новий підхід до аналізу політичних процесів у ході модернізації. Фактично транзитологічний підхід є альтернативою структурного детермінізму теорії модернізації і мав подолати недоліки модернізаційної концепції в аналізі політичного процесу. Модернізаційний підхід базувався на тому що пріоритетом успішного процесу демократизації є подолання традиції і рівень осучаснення економіки.

Водночас транзитологічна парадигма акцентує увагу на висхідному пункту демократизаційного процесу, зокрема, ступеню соціально-економічного розвитку та специфіці соціальної і політичної системи суспільства, що трансформується.

Новим етапом у розвитку транзитології як наукової парадигми стали процеси демократизації «третьої хвилі», які заклали можливості емпіричного

застосування теоретичних постулатів Д.Растоу. Зокрема О. Романюк зазначає: «Праця Д. Растоу виявилася вельми актуальною, бо тільки на чотири роки випередила початок нової, «третьої» (за С. Хантінгтоном) хвилі глобального процесу демократизації. Розпочавшись з «революції червоних гвоздик» у Португалії (1974 р.), вона прокотилася Південною Європою (Греція, Іспанія), Латинською Америкою (Уругвай, Аргентина, Бразилія, Перу), Західною Азією (Туреччина) та Далекому Сходу (Філіппіни, Південна Корея, Тайвань), а потім накрила собою Східну Європу».

Наступним етапом у розвитку транзитологічної парадигми стали 80-ті – 90-ті роки ХХ ст. Цей період пов'язаний з переходом на демократичні засади країн комуністичного табору та колишнього СРСР. У цей період науковці формують фундаментальні дослідження присвячені закономірностям політичного транзиту у посткомуністичних країнах.

Сучасний етап у розвитку транзитології пов'язаний з зосередженням уваги дослідників навколо проблем демократизації та криз трансформаційного процесу. У зв'язку з цим актуалізуються дослідження пов'язані з шляхами подолання криз демократичного транзиту. А також дослідження зворотного процесу, тобто поразки демократизації та повернення країн до авторитаризму. Водночас у цей період формуються класифікація держав за ступенем наближеності до консолідованої демократії. Розвиваються концепції дефектних, деліберативних, напів демократій та інших типів несформованості демократій у ході політичного транзиту.

При підготовці до *другого питання* слід розуміти, що сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації. У працях представників цього напрямку результат політичної модернізації було жорстко детерміновано його вихідними умовами, серед яких пріоритет віддавали ступеню соціально-економічного розвитку та особливостям соціальної структури перехідних суспільств. Головна вада структурного детермінізму полягала в тому, що він відверто ігнорував суб'єктивні чинники розвитку перехідних суспільств, прирікаючи демократичні сили на очікування того, що колись, у майбутньому, з'являться необхідні об'єктивні умови для цього. На противагу детерміністському постулату теорії модернізації, Д. Растоу зазначав, що „для демократизації не потрібен якийсь мінімальний рівень економічного розвитку та соціальної диференціації”. Єдиною попередньою умовою розробки своєї динамічної моделі він визначив „наявність національної єдності”, що „означає лише те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів чи робити уявних застережень стосовно того, до якої політичної

спільноти вони належать”. Сформулювавши нові принципи дослідження переходів до демократії, вирізвивши основні етапи цього процесу й окресливши проблеми кожного з них, Д. Растоу заклав підвалини первинної парадигми транзитології, що і є її об’єктом

Основними поняттями транзитології є:

Авторитаризм – тип політичного режиму, що на шкалі політичних режимів посідає проміжне місце між тоталітаризмом та демократією, оскільки за характеристикою політичної сфери він ближче до тоталітаризму, а за характеристиками позаполітичних сфер – ближче до демократії.

Бінарна трансформація – поняття, що характеризує трансформаційний процес в новоутворених посткомуністичних державах, в межах якого відбуваються дві трансформації: 1) соціально-політична (перехід від тоталітарної системи до, в ідеалі, демократичної); 2) національно-політична (перехід від стану частини багатонаціональних державних утворень до суверенної національної державності).

Демократизація – поняття, яким характеризуються: 1) процес переходу до демократії; 2) процес вдосконалення демократичного врядування; 3) другий етап процесу переходу до демократії, на якому відбувається інституціоналізація конкурентного механізму спадкування політичної влади.

Демократія дефектна – політичний режим, що відповідає мінімальному критерію демократії, проте має суттєві відхилення від загальновизнаних стандартів демократичного врядування.

Демократія електоральна – політичний режим, що характеризується таким ступенем громадянських свобод та політичних прав, який дозволяє проводити вільні вибори та на їх основі формувати урядову владу.

Демократія елітарна – політичний режим, за якого участь громадян у політичному житті зводиться лише до їх участі в політичних виборах, внаслідок чого формується політична еліта, яка в проміжок між виборами зосереджує в своїх руках усю повноту політичної влади.

Демократія ліберальна – вища стадія розвитку демократичного режиму, що характеризується реалізацією в повному обсязі громадянських свобод і політичних прав та надійним їх захистом з боку держави.

Демократія партисипаторна – політичний режим, який забезпечує постійну та реальну участь пересічних громадян у прийнятті політичних рішень.

Демократія політична – тип політичного режиму, за якого формування урядової влади відбувається на ґрунті вільних, конкурентних та загальних виборів.

Демократія процедурна – нижча стадія розвитку демократичного режиму, на якій запроваджуються основні демократичні процедури спадкування влади

(вільні й конкурентні вибори та формування за їх результатами урядової влади), проте ще несформоване структурне підґрунтя його функціонування.

Демократія структурна – вища стадія розвитку демократичного режиму, на якій демократія функціонує на власній структурній основі.

Концепція експорту демократії – концепція, що містилася в теорії деколонізації, відповідно якої демократію в постколоніальних країнах можна запровадити через інсталяцію до їх політичних систем інститутів та норм, притаманних західним демократіям.

Концепція структурного детермінізму – концепція, що містилася в теорії модернізації, відповідно якої необхідними умовами переходу до демократії є розбудова ринкової моделі економіки та формування потужного середнього (особливо міського) класу.

Криза транзитології – парадигмальна криза, що виникла на початку 1990-х рр. внаслідок невідповідності багатьох постулатів транзитологічної парадигми реаліям посткомуністичних трансформацій.

Лібералізація – поняття, яким характеризуються: 1) розширення громадянських свобод та політичних прав; 2) перший етап процесу переходу до демократії, який за своїм змістом являє інституціоналізацію громадянських свобод без трансформації владного апарату, що залишається здатним контролювати ситуацію.

Посткомунізм – період суспільного розвитку, що настає після загибелі комуністичного режиму, зміст якого полягає в подоланні наслідків його функціонування.

Системна адаптація – поняття, що характеризує характер змін в позаполітичних сферах суспільного життя при переході від авторитаризму до демократії.

Системна трансформація – поняття, що характеризує зміну системних основ суспільного організму (суспільна трансформація) або його політичної сфери (політична трансформація).

Соціалізація демократії – третій етап процесу переходу до демократії етап, зміст якого полягає в інституціоналізації демократичної політичної поведінки.

Транзит демократичний – один з різновидів політичного транзиту, зміст якого полягає в переході від певного недемократичного режиму до політичної демократії.

Транзит політичний – процес переходу від одного типу політичного режиму до іншого.

Транзитивна модель – модель (ідеальний тип) певного транзитивного процесу, що концентрує увагу на найбільш суттєвих чинниках його розвитку.

Транзитологічна парадигма – комплекс теоретичних положень, методологічних принципів, понять і уявлень, покладених в підґрунтя транзитології.

Транзитологія – напрям політичної науки, що спеціалізується на дослідженні політичних переходів (транзитів), приділяючи головну увагу переходам до демократії

При підготовці до **третього питання**, зверніть увагу на те, що однією з найґрунтовніших спроб розробити теорію «політичного транзиту» вважається модель Д. Ростоу, який намагався доповнити, поліпшити теорію політичної модернізації, усунути недоліки за допомогою її ширшого трактування, а не лише як теорії переходу від традиційного суспільства до сучасного. Д. Ростоу розмежовує моделі «генеза демократії» під впливом внутрішніх механізмів розвитку держави (більшість країн Західної Європи і США), «поштоуху ззовні» (в Німеччині та Японії після Другої світової війни), в результаті імпорту емігрантів (Канада, Нова Зеландія, Австралія та ін.).

Загалом прихильники «політичної транзитології» визначають дві основні передумови переходу до демократії: наявність відповідного рівня національної єдності, волі до демократичного переходу і реальна боротьба за демократію. На основі порівняльного аналізу досвіду переходу до демократії двох досить різних країн — Швеції (1890–1920) і Туреччини (1940–1960)

Залежно від використовуваного механізму політичної трансформації можна виділити три типи політичної трансформації:

- ендогенна, тобто здійснювана на власній основі (Європа, США і т. п.);
- ендогенно-екзогенна, що здійснюється як на власній основі, так і на основі запозичень (Україна, Туреччина, Греція та ін.);
- екзогенна, що здійснюється на основі запозичень при відсутності власних підстав.

При підготовці до **четвертого питання** здобувач має звернути увагу на те, що поняття демократичного транзиту пов'язане з науковими здобутками таких класиків політичної думки, як С.Хантінгтон та Е.Тоффлер. Саме їм належить розуміння історичного процесу як хвилеподібного руху на шляху до демократизації суспільства. При чому появу цього процесу вони пов'язують з зародженням демократії в США та розповсюдженням американської політики State Building у Європі (час між першою та другою світовими війнами), що виявляє себе у експорті головних цінностей демократії на європейський ґрунт державотворення. Після другої світової війни відбувається повернення цієї хвилі у бік привалювання тоталітарних і авторитарних тенденцій у світі. І

остання хвиля демократичного транзиту наростає вже в 1970-ті роки з розповсюдженням демократичних цінностей в Азії, Центральній і Східній Європі. Три хвилі демократичного транзиту в світі визначені. Пізніше з'являється зовсім нова ідея про появу четвертої хвилі демократизації у праці М.Макфона „Четверта хвиля демократизації і диктатури” (2001 р.). Але процес нарощування цієї хвилі сприймається вже як розповсюдження «європейськості» Заходу на Сході.

Незалежно від того, що ці теорії є породженням глобального ставлення до процесу демократичного транзиту, вони є важливими для політичного аналізу, оскільки сприйняття політичних змін у вигляді циклів та хвиль (нелінійне) допомагає історизації і фіксації цього явища.

Загалом же, постколоніальна теорія включає дискусії щодо різного роду практик: міграції, рабства, поневолення, спротиву, репрезентації, відмінності, раси, гендеру, місця; реакцію на впливові панівні дискурси імперської Європи, такі як історія, філософія і лінгвістика, а також фундаментальний досвід говоріння і писання, через які все це проявляється. Новий етап у розвитку постколоніальних студій у 1990-х пов'язаний із залученням проблематики, актуальної для країн так званого Другого світу, зокрема постсоціалістичних країн Східної Європи. Підставами стало розуміння того, що колишній радянський блок структурно був системою, де працювали механізми колонізації, поневолення й домінування. Після розпаду Радянського Союзу, який також функціонував як імперська структура, в поле постколоніальних студій втягуються і народи колишнього Союзу

Теми рефератів:

1. Історичні умови розробки Д. Ростоу динамічної моделі переходу до демократії.
2. Методологічні принципи дослідження переходів до демократії.
3. Фази демократичного переходу до демократії за Г. О' Доннелом та особливості їх прояву пострадянських країнах.
4. Постколоніальні травми та їх вплив на процес політичної трансформації

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати працю М. Макфоло «Четверта хвиля демократії та диктатури».
2. Проаналізувати працю Д. Ростоу «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі».
3. Здійснити аналіз праці Т. Гундорової Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї.

Практичне заняття 7.

Тема: Демократизація як глобальна тенденція політичного розвитку.

Питання для обговорення

1. Теорія «хвиль демократизації» С. Хантінгтона.
2. Чинники демократизації та їх взаємодіючі впливи.
3. Деліберативна демократія як напрямок у сучасній теорії демократії: аналіз основних підходів.
4. Сучасна криза демократії та шляхи її вирішення.

Рекомендована література: [1,2,3,4,6,7,8,9, 10,15,23,26,27]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до **першого питання** варто звернути увагу на те, що процес переходу як у класичному (перехід до демократії), так і в некласичному варіанті має свої темпоральні характеристики. Тому в дослідженні набуває значущості підхід до аналізу процесу демократичного транзиту. У цьому плані класичною є теорія С. Хантінгтона про три «хвилі демократизації». «Хвиля демократизації» розглядається ним як група переходів від недемократичних до демократичних режимів, які відбуваються в певний період часу, причому в даний період часу кількісно переважають переходи в протилежному напрямку. «Хвиля», як правило, тягне за собою лібералізацію або часткову демократизацію.

Хвильовий підхід має помітне методологічне значення. По-перше, він дозволяє порівнювати різні історичні етапи у розвитку політичного транзиту. По-друге, виявити групи країн, транзитологічні процеси в яких мали подібні особливості. Існує думка, що хвиля відображає подвійну природу транзитивних змін як чергування періодів хаосу та порядку. Зрівнюють з коливанням або маятником. Категорія «хвиля» найчастіше застосовується як метафора. Аналіз хвиль політичного транзиту відбувається за двома напрямками:

по-перше, визначаються протилежні сторони одного і того ж процесу (боротьба між суспільним і приватним інтересом);

по-друге, досліджується взаємодія між різними політичними напрямами (наприклад, консерватизм-лібералізм).

При підготовці до **другого питання** слід звернути увагу на те, що демократичний режим повинен відповідати певним критеріям і включати такі компоненти, як: а) наявність інтенсивної і широкої конкуренції серед індивідів і

організацій за основні владні позиції, що функціонує на регулярній основі і без застосування сили; б) широке включення населення в електоральний процес, виражене через наявність загального виборчого права і можливості політичної участі для всіх дорослих громадян; в) наявність широких громадянських свобод, що забезпечують конкуренцію в електоральному процесі і політичну включеність більшості населення. На практиці всі ці умови можуть виконуватися за наявності регулярних вільних, конкурентних, чесних і справедливих виборів.

Сфера дослідження факторів і детермінант демократизації в політичній науці є однією з найбільш розроблених, але й найбільш дискусійних. Усю сукупність детермінант становлення демократії в політології прийнято розділяти на структурні та політичні (процедурно-агентські). Під структурними факторами розуміють об'єктивні параметри суспільства, тобто соціальні, економічні чи культурні структури, які зумовлюють політичний процес і створюють сприятливий соціально-економічний і культурний контекст для демократизації або, навпаки, ускладнюють становлення демократії. Як політичні фактори визначають менш довготривалі і суб'єктивно зумовлені детермінанти, які не пов'язані з соціально-економічними структурами. У цьому випадку йдеться про стратегії і конкретні дії політичних гравців, взаємодія яких може відкрити «вікно можливостей» і запустити процес демократизації. Інші рішення політичних акторів і структура відносин між ними можуть, навпаки, створити процедурні обмеження для становлення демократії. До основних структурних детермінант демократизації, як правило, відносять економічні, історично-інституційні, культурно-релігійні і географічні фактори.

При підготовці до *третього питання* слід зауважити, що модель деліберативної (дорадчої) демократії ґрунтується на механізмах, здатних забезпечити добре демократичне врядування, яка доповнює публічне управління гуманітарною та соціальною складовою, формує новий підхід до розуміння належного врядування, яке має відповідати не лише вимогам ефективності, але й бути відкритим, доступним, підзвітним і підконтрольним, а найголовніше, чутливим до вимог громадян, їхніх потреб і запитів. Таким чином особливо значення набуває процес становлення системи стратегічних комунікацій, що ґрунтується на об'єднанні, координації, активізації і використанні ресурсів та можливостей публічного управління, маркетингу, журналістики, соціології, психології, бізнесу й реклами. Стратегічні комунікації працюють з майбутнім часовим циклом та з об'єктами, що будуть сформовані у визначеній часовій точці, з врахуванням дій опонента та цільових аудиторій і результат дадуть в інших просторах. Використання дієвої та ефективно

системи стратегічних комунікацій сприятиме підвищенню легітимності органів публічної влади, підвищенню довіри громадян та налагодженню ефективного діалогу між владою та громадянським суспільством

При підготовці до *четвертого питання* варто враховувати, що Резолюція ПАРЄ вирізняє шість симптомів, шість ознак кризи демократії. Вияви кризи є різними, але спільний знаменник полягає в тому, що реальна залученість пересічних громадян (власне, громадянської спільноти) до урядування дедалі відчутніше зменшується і підважується. Фактично відбувається деградація народовладдя, яке поступово перетворюється на декларативну величину (влада від імені народу, але майже без участі народу). Тобто нинішня криза демократії — це передусім криза представницької демократії, криза реальної участі громадян у прийнятті суспільно значущих рішень. Великою мірою цьому процесові сприяють маніпулятивні технології публічної комунікації, передусім у діяльності мас-медіа. Відтак перед сучасним демократичним суспільством постає нагальне завдання подолання кризи представницької демократії. Без виконання цього масштабного і багатовимірного соціального завдання сама демократія перетвориться на фантом, фікцію. Якою вона на сьогодні, на жаль, уже значною мірою стала. Стурбованість подібним станом речей перетворилась на постійний умонастрій суспільної свідомості розвинених демократій. Показово, що ПАРЄ навіть визначає окреме «право на участь у впровадженні суспільних справ» і визначає його як «одне з прав людини і одну з основних політичних свобод і як таке має бути втілене в Європейській конвенції з прав людини».

Деліберативна демократія здатна сприяти розв'язанню кризи сучасної демократії подвійним чином: по-перше, вона розширює можливості участі громадян у врядуванні, створює формати обговорення суспільно значущих питань та процедур впливу на прийняття рішень державними інститутами та органами місцевого самоврядування. В цьому плані вона долає неправомірну концентрацію влади в руках політикуму і повертає правдивий сенс народовладдю. По-друге, добре організований деліберативний демократичний дискурс здатен стати антидотом — протиотрутою — для маніпулятивних технологій публічної комунікації.

Теми рефератів:

1. Причини відкотів від демократії та їх наслідки.
2. Внутрішні та зовнішні фактори демократизації.
3. Основні підходи до аналізу сутності деліберативної демократії.

4. Виклики демократії в умовах глобального інформаційного суспільства.

5. Шляхи подолання глобальної кризи демократії сучасності.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте хвильову концепцію в транзитології.
2. Поясніть причини відкотів від демократії та їх наслідки.
3. Визначте детермінанти демократизації та їх взаємодіючі впливи.
4. Проаналізуйте фази(етапи)демократизації.
5. Проаналізуйте сутність деліберативної демократії.
6. Визначте ознаки сучасна кризи демократії та запропонуйте шляхи її вирішення.
7. Визначте виклики демократії в умовах глобального інформаційного суспільства.

Практичне заняття 8.

Тема: Теорії демократичного переходу: еволюція змісту і актуальна проблематика.

Питання для обговорення

1. Етапи переходів від тоталітаризму до демократії за Д. Растоу.
2. Фази демократичного переходу до демократії за Г. О' Доннелом та Ф. Шміттером.
3. Етапи демократичного транзиту в концепції А. Пшеворського.
4. Фази демократичної переходу за С. Хантінгтоном.
5. Демократичний перехід та його етапи в концепції З. Бзежинського

Рекомендована література: [1,2,3,4,6,7,8,9,10,27,28]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до питань практичного заняття варто використовувати запропоновану порівняльну таблицю:

Етапи переходів від тоталітаризму до демократії¹

Фази демократично	I фаза	II фаза	III фаза	IV фаза
-------------------	--------	---------	----------	---------

¹ Радченко О. Демократичний транзит як чинник реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування. [Електронний ресурс] / О. Радченко // Науковий вісник № 3 "Демократичне врядування". – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik3/fail/+Radchenko.pdf.

го переходу				
Д. Растоу	Досягнення єдності навколо демократії	Політична боротьба за утвердження демократії	Прийняття рішень направлених на інституціоналізацію демократії	Звикання до демократії та усталення демократичних інституцій
Г. О' Доннел та Ф. Шміттер.	Демократична консолідація суспільства та еліти.	Лібералізація системи управління економічної та політичної сфери	Демократизація державного управління та політичного життя	Демократична соціалізація – закріплення демократичних цінностей та практик у свідомості громадян.
А. Пшеворський	Лібералізація режиму внаслідок розколу влади та/або мобілізації населення	Масовість демократичних вимог	Звільнення від авторитаризму через переговорний процес	Конституювання демократичних інституцій та цінностей
С. Хантінгтон	Початок лібералізації. Прихід до влади реформаторів	Провал лібералізації, тимчасове посилення консерваторів	Посилення реформаторів і витіснення з політичної арени консерваторів	Кооптування опозиції до влади (пакт еліт), демократична консолідація.
З. Бжежинський	Демократизація вищих органів державної влади, лібералізація економіки	Закріплення демократичних інститутів та прийняття нової конституції	Стабілізація демократії та економічне піднесення	Відсутня.

Характеристика демократичного транзиту за різними моделями²

Країни	Модель демократії	Риси посттранзитного періоду	Проблеми демократичного транзиту
--------	-------------------	------------------------------	----------------------------------

² Радченко О. Демократичний транзит як чинник реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування. [Електронний ресурс] / О. Радченко // Науковий вісник № 3 "Демократичне врядування". – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik3/fail/+Radchenko.pdf.

Литва, Латвія, Естонія.	Західноєвропейська модель розвинутого парламентаризму, носієм державності є нація	Три гілки влади, виникнення опозиції, розвиток плюралізму	Національно- етнічні, (російськомовні меншини)
Угорщина, Словаччина, Чехія, Словенія, Польща	Ліберальна. Дотримання американської моделі демократії із домінуванням політичних свобод і громадянських прав, демократичність політичного устрою	Біполярні партійні системи, принцип стримувань- противаг. Вільні ЗМІ, відсутність офіційної ідеології, недержавні форми власності, юридично закріпленні права та свободи.	Корупція, економічна відсталість,затяжність реформ
Албанія, Сербія, Грузія, Україна, Білорусь, Росія.	Консервативна модель з домінуванням держави як ініціатора демократичних реформ	«Дефектні» режими з формально демократичними інститутами, та авторитарними способами прийняття та реалізації рішень	Ціннісний вакуум, криза ідентичності, бюрократизм, корупція

Теми рефератів:

1. Етапи переходів від тоталітаризму до демократії за Д. Растоу та їх особливості у країнах східної Європи.
2. Фази демократичного переходу до демократії за Г. О' Доннелом та їх аналіз.
3. Фази демократичного транзиту за Ф. Шміттером та особливості їх прояву пострадянських країнах.

Завдання до самостійної роботи:

1. Проаналізуйте особливості теорії демократичного переходу та теорії модернізації: спільне та відмінне.
2. Проаналізуйте етапи переходів від тоталітаризму до демократії за Д.Растоу.
3. Визначте фази демократичного переходу до демократії за Г.О'Доннелом та Ф. Шміттером.

4. Проаналізуйте етапи демократичного транзиту в концепції А. Пшеворського.
5. Визначте фази демократичної переходу за С. Хантінгтоном.
6. Проаналізуйте демократичний перехід та його етапи в концепції З. Бжежинського.

Практичне заняття 9.

Тема: Моделі політичних переходів

Питання для обговорення

1. Методологічні засади розробки транзитивних моделей.
2. Моделі прямого переходу, перерваної демократії, другої спроби, циклічна, модель деколонізації.
3. Специфіка моделей посткомуністичних трансформацій.

Рекомендована література: [2,3,4,6,7,8,8,10,18,27]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

При підготовці до *першого питання* слід звернути увагу на те, що західні політологи К. Джаггерс і Т. Гарр створили власну класифікацію транзитивних держав. Вони проаналізували повоєнні демократії і залежно від інституціональної консолідації, тобто ступеня узгодженості системи та інституційних структур серед них виділили узгоджені та неузгоджені. Для демократії політична участь є конкурентною, виконавчі посади селективними і тиск громадськості на виконавчу владу суттєвий.

Доцільно виділити й інші фактори диференціації трансформаційних моделей країн третьої хвилі: ступінь модернізованості суспільства; належність до різних цивілізацій; характеристики політичної системи і державного устрою країни; розмір території і чисельність населення; національні, релігійні традиції і менталітет; тип панівної ідеології; особливості та час панування попереднього політичного режиму; геополітичні орієнтації держави; економічна, військово-політична допомога інших країн.

Також істотну роль у політичному транзиті відіграють: характер докомуністичних і дорадянських традицій у суспільстві, наявність/відсутність досвіду демократії; особливості зовнішнього середовища як фактора трансформаційних процесів; стан соціально-економічної, політичної та духовно-культурної сфер; конкретний варіант ерозії та розкладання авторитарних структур; принципи ротації та відновлення еліт; тактика

політичних акторів з урахуванням їх психологічних особливостей; своєрідність нових політичних інститутів і шляхів їх формування і т.д.

Транзит до демократії може супроводжуватися численними кризами або проходити майже безкризово. Кризові особливості транзиту виражаються в перетині політичних вимог з дезертирством бізнес-еліти, економічно мотивованим масовим протестом, внутрішньоурядовим розколом, перерозподілом владних ресурсів, сильним впливом опозиції на процес конституційної реформи, кризою ідентичності.

Партійна система в умовах кризового переходу характеризується фрагментованістю, поляризацією політичних інтересів еліт. Некризові переходи проявляються в наступному: демократичний транзит відбувається на основі політичних принципів; конституційна реформа сприймається авторитарними силами належним чином, з необхідністю і розумінням; відбувається збільшення політичної ваги партій центру.

Іншу класифікацію демократичних транзитів запропонував польський учений Л. Бальцерович. Класичний транзит характеризується утвердженням демократії в розвинених капіталістичних країнах між 1860 і 1920 рр.. Неокласичний транзит став результатом демократизації капіталістичних країн після Другої світової війни.

Ринково орієнтований транзит характерний для деяких східних країн після Другої світової війни (Південна Корея і Тайвань на початку 1960-х рр.; Чилі в 1970-і рр., Туреччина і Мексика в 1980-і рр., Аргентина в 1990- е рр.). Азіатський посткомуністичний транзит стався в Китаї наприкінці 1970-х рр.. і у В'єтнамі наприкінці 1980-х гг. XX ст.

Також слід виділити типологію Д. Белла, який узагальнив підхід до типології транзитивних країн. На його думку, всі країни можна умовно розділити на три великі групи: стабільні демократії Заходу; молоді, неконсолідовані демократії країн Центральної та Східної Європи; неконсолідовані, або «фасадні» та «псевдодемократії» значної кількості посткомуністичних країн. В результаті до політичних режимів такого типу приміряються різні дефініції, такі як «неповна демократія», «напівдемократія», «формальна», «електоральна», «фасадна» демократія, «псевдодемократія», «слабка», «часткова», «неліберальна», «віртуальна» демократія.

Зокрема, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер назвали режими демократичного транзиту гібридними. Серед них вони виділили: 1) «опікунську демократію»; 2) «керовану або маніпулятивну демократію»; 3) «псевдо-демократію».

Новим підходом до класифікації демократичних транзитів є підхід політолога Т.Кузьйо. Він вважає, що всі демократичні транзити можна

розділити на три типи: подвійний транзит; потрійний перехід (або тріотранзит); квадранзити.

Підготовка до *другого питання* передбачає зосередження уваги на тому, що У циклічній моделі вона бачила наступні особливості: занепад соціальної сфери, зниження рівня легітимності політичних інститутів і недовіру до політики уряду приводить до кризи політичного режиму. Такі політичні режими постійно коливаються від авторитаризму до демократії.

Другою моделлю переходу називають «поступові зміни у бік демократії» (Австрія, Німеччина, Італія), які перериваються становленням авторитарного політичного режиму.

Третьою моделлю є модель «перерваної демократії». Вона знаходить своє вираження у тих умовах, коли існування демократичного політичного режиму припиняється тимчасово з різних причин: військового перевороту, громадянської війни тощо. Прикладом такої моделі демократичного транзиту є Індія в 1970-і рр.

Четверта модель демократичного транзиту представляє поступову еволюцію від стабільного авторитарного політичного режиму до стабільного демократичного. Ця модель є типовою для транзитів країн першої та третьої хвилі демократизації.

Останньою є модель деколонізації, коли демократична влада запроваджує демократичні інститути у колоніях, а незалежні колонії зберігають отримані інститути. Це країни – колишні колонії Британської імперії. Країни третьої хвилі демократизації уособлюють усі п'ять моделей демократичного транзиту. Прикладом останніх демократичних транзитів можна вважати досвід Іспанії, де демократичний політичний режим насаджувався зверху політичною елітою. Як бачимо, існує велика різноманітність наукових підходів, концепцій та теорій у транзитологічній парадигмі політичної науки.

Результатом демократичних транзитів у багатьох країнах не стала консолідована демократія, оскільки більшість урядів таких країн керуються «псевдодемократичною риторикою». Сучасні теоретики виділяють різні фактори демократичного транзиту четвертої хвилі. В. Ламентович вважає, що запізнення четвертої хвилі демократизації сталося через те, що тоталітарний політичний режим гальмував процес формування середнього класу, який є основною рушійною силою демократичних змін.

Щодо сучасного розвитку транзитологічної парадигми в політичній науці можна відзначити, що значна увага приділяється політичним змінам, що відбулися у 1980-1990-х рр. і продовжуються протягом останнього 20-річчя у XXI ст. у посткомуністичних країнах. Новий транзитологічний підхід

пов'язується з експансією теорії раціонального вибору з економіки в політологію.

Транзитологічна парадигма робить акцент не тільки на умовах, які сприяють демократизації, але і на діяльності політичних акторів. Демонтаж попередніх недемократичних режимів і зародження плюралістичних поліцентричних режимів у країнах посткомунізму відбувалися на принципах ліберальної демократії. Проте слід уточнити, що криза легітимності існуючих у Східній Європі політичних режимів стала кризою самої держави. Це підтверджує розпад у 1990-х роках трьох федерацій: Югославської, Чехословацької та Радянського Союзу.

У рамках теорії модернізації сформувалася теорія про політичну культуру. Основні представники цієї теорії Г. Алмонд, С. Верба і Дж. Коулмен. Наступною є теорія Д. Растоу про динамічну модель. Ця модель заснована на досвіді переходу до демократії у Швеції (1890-1920 рр..) і Туреччині (1945 р.). Інша теорія – структурна (Г. Алмонд, Х. Лінц та Л. Пай) – пристосовує теорію модернізації до сучасності. Під кутом її аналізу знаходяться зміни в соціальній організації товариства. Процесуальна теорія демократичного транзиту акцентує увагу на ролі політичних еліт у становленні демократії (Г. О'Доннелл, Д. Растоу, А. Пшеворський, Ф. Шміттер). Відповідно до останньої теорії – теорії міжнародного впливу (С. Хантінгтон) – перехід до демократії відбувається під впливом зовнішнього фактора («ефекту снігової кулі»). Ця ситуація також можлива в умовах нав'язування впливовими країнами власного бачення політичного розвитку менш розвиненим у демократичному відношенні країнам.

При підготовці до *третього питання* варто звернути увагу на те, що Аналізуючи процес трансформації у пострадянських державах слід розуміти їх особливість, що полягає у відході від початкової парадигми транзитології, яка стартовим етапом трансформації ставить авторитарну систему. Натомість визначення особливостей демократизації пострадянських держав слід з усвідомлення того що початковою стадією транзиту для них є відхід від тоталітаризму до авторитарної моделі політичної системи. Так. О. Романюк запропонував декілька моделей демократичного переходу у посткомуністичних країнах на підставі аналізу емпіричних даних, що відображені у дослідженнях «Freedom House». Таким чином дослідник визначає: модель прямого переходу; модель двофазового переходу; модель «зворотного розвитку».

Сутність моделі прямого переходу полягає в тім, що після загибелі комуністичного (тоталітарного) режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується і переростає у ліберальну (структурну) демократію. Прикладом даної моделі

переходу можна назвати Польщу, Словенію, Естонію, Угорщину, Словаччину, Литву, Латвію, Чехію. Про успіхи трансформації цих країн свідчить їх вступ до НАТО та ЄС. Характерною ознакою цього типу переходу є відносно короткий період легалізації опозиції формування багатопартійності та проведення демократичних виборів.

Ефективне формування електоральної демократії забезпечило селекцію нової політичної еліти та її консолідацію навколо інтегруючих політичних цінностей. Слід зазначити, що демократизація передбачає особливий спосіб формування політичної еліти, яка розділяє демократичні цінності та є носієм державницької ідеї. В умовах демократії народ є не просто населенням а селектором політичної еліти. Тому успішність реформ у державі перед усім залежить від якості селектора, адже політичні лідери та партії у боротьбі за голоси виборців перестають бути артикулятором політичних ідей, вони пере за все ретранслюють думки мас. З огляду на це суспільство в умовах відходу від комуністичної ідеології мусить змінити свої ціннісно-просторові орієнтації.

Теми рефератів:

1. Основні підходи до розробки моделей демократичного транзиту
2. Сутність моделі прямого переходу до демократії.
3. Особливості модель деколонізації у процесі демократизації.
4. Особливості типології моделей демократичного переходу у постколоніальних та посткомуністичних системах

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте методологічні засади розробки транзитивних моделей.
2. Визначте сутність моделей прямого переходу, перерваної демократії, другої спроби, циклічна, модель деколонізації.
3. Охарактеризуйте особливості моделей посткомуністичних трансформацій.
4. Визначте сутність моделей прямого переходу до демократії, переходу до демократії з затримкою, двофазового переходу, циклічних коливань між демократією та авторитаризмом, переходу до авторитарних режимів; зворотного розвитку.

Практичне заняття 10.

Тема: Специфіка посткомуністичних політичних трансформацій.

Питання для обговорення

1. Особливість моделі прямого переходу у посткомуністичних країнах.
2. Модель двофазового переходу: специфіка та її прояви реалізації у посткомуністичних країнах.
3. Особливості моделі «зворотного розвитку» у посткомуністичних країнах.
4. Особливості посткомуністичного транзиту в колишніх республіках СРСР.
5. Причини згорання демократизації та перехід до авторитаризму у пострадянських державах.

Рекомендована література: [2,3,4,6,7,8,8,10,18,27]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

При підготовці до **першого питання** варто зазначити, що сутність моделі прямого переходу полягає в тім, що після загибелі комуністичного (тоталітарного) режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується і переростає у ліберальну (структурну) демократію.

Такий варіант продемонстрували Польща, Словенія, Естонія, Словаччина, Литва, Латвія, Чехія, які, за висновками „Freedom House”, вже стали вільними країнами з консолідованими демократичними режимами. Особливості такого переходу полягають в тім, що минає дуже короткий термін між легалізацією опозиції, запровадженням не фасадної багатопартійності та проведенням вільних конкурентних політичних виборів. Внаслідок включення електорального механізму в цих країнах сформувалися біполярні партійні системи, за яких урядову владу перебирають то право-, то лівоцентристські коаліції (поки нестабільного типу). Комуністичні партії або трансформувалися у соціал/демократичні, або ж опинилися на узбіччі політичного життя. Урядова політика поєднує ліберальні реформи з заходами соціального захисту населення. У зовнішній політиці за усіх урядів домінує західний вектор, що викликає зворотну реакцію – політичну та економічну підтримку трансформаційних процесів західними демократіями.

До чинників, які зумовили такий перебіг подій, слід віднести наступні:

- в усіх цих країнах тоталітарні режими мали інстальоване походження, бо були принесені на багнетах Червоної Армії у роки Другої світової війни.

- усі ці країни належать до західнохристиянської цивілізації, на ґрунті якої народилися ідеї гуманізму, лібералізму і представницької демократії.

- тоталітарні режими у цих країнах функціонували від 1941 до 1951 року, внаслідок чого формування свідомості старшої генерації населення відбулося в дототалітарний період.

При розгляді **другого питання** варто розуміти, що модель двофазового переходу передбачає трансформацію тоталітарного режиму в авторитарний, що саме по собі є позитивним явищем, бо авторитарні режими дають суспільству більше свободи, ніж тоталітарні, хоча це стосується здебільше його позаполітичних сфер. Але роздержавлення позаполітичних сфер народжує структури самоорганізації суспільного життя, внаслідок чого виникає поле громадянського суспільства. Якщо для його розвитку існують більш-менш сприятливі умови, то, зміцнивши свої позиції, громадянське суспільство неодмінно намагатиметься звільнитися від автократичного контролю та запровадити свій контроль над політичною владою. Це народжує тенденцію до демократизації політичної системи. Розвиток цієї тенденції зрештою має призвести до встановлення політичної демократії. Отже, трансформаційний процес набуває двофазової форми, у якій перша фаза є детоталітаризацію суспільного організму (на ній політичний режим перетворюється на авторитарний), а друга – його політичну демократизацію.

При підготовці до **третього питання** слід розуміти, що альтернативою двофазовій моделі є модель «зворотного розвитку», суть якої полягає в тім, що внаслідок певних обставин суспільство повертається до попереднього (тоталітарного) стану. В цьому випадку процес трансформації переривається і суспільство не досягає нової якості. Прикладом такої моделі є Білорусь, Туркменістан, Російська Федерація.

При підготовці до **четвертого питання** слід взяти до уваги, що моделі та результати посткомуністичних трансформацій. Різниця вихідних умов у поєднанні з діями політичних еліт та сил зумовили 6 моделей посткомуністичних трансформацій:

1) прямого переходу до демократії (швидка зміна тоталітарного режиму на ліберально-демократичний та швидка його консолідація);

2) переходу до демократії з затримкою (швидке впровадження електоральної демократії, але значна затримка з лібералізацією та консолідацією);

3) двофазову (перехід від тоталітаризму до авторитаризму, а потім від авторитаризму до демократії, що відбулося в Союзній Югославії);

- 4) циклічних коливань між демократією та авторитаризмом (періодична зміна демократичних та авторитарних тенденцій політичного розвитку);
- 5) переходу до авторитаризму (зміна тоталітарного режиму на авторитарний та його консолідація);
- 6) зворотного розвитку (трансформаційний процес спрямовується на реанімацію тоталітарних відносин).

При підготовці до *п'ятого питання* слід звернути увагу на те, що політична модернізація здійснюється протягом тривалого періоду, в рамках якого суспільство характеризується особливим якісним станом, що відрізняється нестабільністю і кризами. У сучасних дослідженнях виділяється п'ять основних криз, що супроводжують процес політичної модернізації: криза ідентичності, криза легітимності, криза участі, криза проникнення, криза розподілу. В умовах політичної модернізації виділяються три основних типи кризи ідентичності. Перший тип заснований на вимогах національного або територіального самовизначення, що висувуються різними соціальними суб'єктами суспільства. В умовах коли політична еліта держави не спромоглася консолідуватись навколо питання основних політичних цінностей, а процес формування політичної нації є не завершеним криза ідентичності проявляється з усіма її негативними наслідками. Як наслідок у суспільстві де домінують, як етнічна так і регіональна ідентичність відбувся регіональний розкол, що підігрівався і політичними партіями у процесі боротьби за електорат. Другий тип породжується підвищенням ступеня соціальної диференціації суспільства, яке модернізується. Це зумовлене тим, що у процесі політичного транзиту раніше сформовані соціальні групи руйнуються, як наслідок різко зростає чисельність маргінальних шарів суспільства. Це призводить до того, що люди, втрачаючи свій колишній соціальний статус, не усвідомлюють своїх політичних інтересів, не мають сформованих демократичних цінностей.

Третій тип кризи ідентичності характеризується конфліктом між етнічною і загальнонаціональною приналежностями. Характерними рисами кризи легітимності є відсутність згоди в суспільстві щодо політичної влади, низький рівень визнання громадянами прийнятих політичних рішень. Також криза легітимності проявляється в надмірній конкуренції в боротьбі за владу на фоні політичної пасивності мас, що веде до делегітимізації усієї політичної системи та її основних інститутів.

Криза участі обумовлена збільшенням числа груп інтересів, що претендують на доступ до процесу прийняття рішень у суспільстві. В Україні, зазначена криза проявилась у формуванні поляризованої партійної системи, що загострює конкуренцію в боротьбі за політичну владу. Низький рівень

розвинутості політичної системи, зокрема інститутів громадянського суспільства ведуть до того, що не всі групи інтересів у ній представлені. Криза проникнення виявляється в зниженні здатності державного керування проводити свої рішення і проекти в різних областях громадського життя. В міру здійснення рішень відбувається перекручування їхнього змісту, що часто буває пов'язане з посиленням впливу місцевих груп інтересів, або регіональних еліт, котрі прагнуть відокремитися від впливу ззовні. Криза розподілу означає нездатність правлячої еліти забезпечити прийнятний для суспільства ріст матеріального добробуту і його розподіл, що дозволяє уникнути надмірної соціальної диференціації і гарантує доступність основних соціальних благ. Отож, у випадку коли політична система нездатна ефективно відповісти на виклики зумовлені зазначеними кризами і трансформувати їх у соціальну підтримку, подальша делегітимізація усієї системи неминує веде до згорання демократії.

Крім того основними причинами згорання демократії є неспроможність її інститутів забезпечувати свій функціонал, зокрема коли вибори не забезпечують ротації еліти і належного відбору вимог до політичної системи, а партії перетворюються на засіб представництва інтересів олігархічних груп. Також чинником звороту є відсутність національної консолідації та належного пакту еліт на тлі неопатримоніалізму, патерналістської свідомості мас.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Проблема прогресу та регресу в політичному розвитку.
2. Хвильова теорія політичного розвитку (А. Тоффлер)
3. Сутність модернізації та модерну.
4. Зміст політичної модернізації та його складові
5. Напрямки демократизації політичної системи суспільства.
6. Демократична та авторитарна модернізація: спільне та відмінне.
7. Основні підходи до визначення сучасності.
8. Фактори формування теорії модернізації.
9. Сутність поняття модернізація, модерне суспільство, традиційне суспільство.
10. Етапи розвитку теорії модернізації.
11. Критика ранніх підходів у теорії модернізації.
12. Сутність концепцій «постмодернізації», «неомодернізації» та теорії екологічної модернізації.
13. Теорія пізнього модерну Е. Гідденса.
14. Теорія рефлексивної модернізації та суспільства ризику У. Бека.
15. Сутність поняття політичні зміни та інновації.

16. Модернізація як революція (Д. Растоу). Цілі політичної модернізації.
17. Шляхи модернізації за Б. Мура.
18. Політична модернізація як залежна змінна у теоріях Д.Лернера, С.Ліпсета, К. Дейча, Е. Вебера. 1.Основні виклики процесу модернізації.
19. Конфлікт традицій та «модерніті».
20. Криза ідентичності та її прояви у процесі політичної трансформації.
21. Криза легітимності як виклик процесу демократизації.
22. Криза участі в умовах політичної трансформації та розвитку політичної активності громадян.
23. Криза реалізації політичних рішень в умовах демократичного транзиту.
24. Криза розподілу як складова політичної трансформації.
25. Теорія постмодернізму: витоки та характеристика.
26. Сутність постмодерну та його складові.
27. Критерії типологізації політичної модернізації.
28. Типи політичної модернізації.
29. Механізми модернізаційного процесу.
30. Періодизація політичної модернізації у глобальному вимірі
31. Теорія поліархії Р. Даля в контексті політичної модернізації
32. Об'єкт, предмет та основні поняття політичної транзитології.
33. Транзитивні (перехідні) процеси як об'єкт транзитології.
34. Поняття «перехідність», «перехідні процеси», «перехідні суспільства».
35. Органічний та наслідуваний типи політичних переходів.
36. Поняття «політичний транзит», «політична трансформація», «політична модернізація».
37. Концепція експорту демократії в теорії деколонізації.
38. Концепція структурного детермінізму в теорії політичної модернізації.
39. Теорія «хвиль демократизації» С. Хантінгтона.
40. Причини відкатів від демократії та їх наслідки.
41. Чинники демократизації та їх взаємодіючі впливи.
42. Внутрішні та зовнішні фактори демократизації.
43. Деліберативна демократія як напрямок у сучасній теорії демократії: аналіз основних підходів.
44. Глобалізація як чинник демократизації.
45. Сучасна криза демократії та шляхи її вирішення.

46. Особливості теорії демократичного переходу та теорії модернізації: спільне та відмінне.
47. Етапи переходів від тоталітаризму до демократії за Д. Растоу.
48. Фази демократичного переходу до демократії за Г. О' Доннелом та Ф. Шміттером.
49. Етапи демократичного транзиту в концепції А. Пшеворського.
50. Фази демократичної переходу за С. Хантінгтоном.
51. Демократичний перехід та його етапи в концепції З. Бзежинського.
52. Особливості державного управління на різних етапах демократичного транзиту.
53. Методологічні засади розробки транзитивних моделей.
54. Статичне та динамічне моделювання в політичній науці.
55. Двополюсність моделей переходів від авторитарних режимів
56. Модель прямого переходу до демократії.
57. Модель перерваної демократії та другої спроби.
58. Циклічна модель та модель деколонізації у процесі демократизації.
59. Специфіка моделей посткомуністичних трансформацій: переходу до демократії з затримкою.
60. Модель циклічних коливань між демократією та авторитаризмом.
61. Модель переходу до авторитарних режимів, модель зворотного розвитку.
62. Сутність посткомуністичної трансформації та її особливості.
63. Особливість моделі прямого переходу у посткомуністичних країнах
64. Модель двофазового переходу: специфіка та її прояви реалізації у посткомуністичних країнах.
65. Особливості моделі «зворотного розвитку» у посткомуністичних країнах.
66. Особливості посткомуністичного транзиту в колишніх республіках СРСР.
67. Причини згорання демократизації та перехід до авторитаризму у пострадянських державах.

Форми контролю та методи оцінювання

У вивченні навчальної дисципліни застосовано три види контролю: *поточний, періодичний та підсумковий.*

Поточний контроль проводиться під час лекцій, практичних занять, а також виконуючи окремі самостійні (індивідуальні) завдання.

Періодичний - перевірка самостійно підготовленого конспекту, реферату з вивченої літератури, співбесіда, письмова контрольна робота.

Підсумковий контроль складається з результатів поточного та періодичного контролю та проводиться у формі *іспиту*.

Підсумковою формою контролю для студентів, які не виконали програму курсу з будь-яких причин, є *іспит* за пропонованим переліком питань.

Критерії оцінювання знань здобувача

Оцінка за національною Шкалою	Теоретична підготовка	Практична підготовка
Відмінно	<p>Здобувач освіти студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом на підставі наданої викладачем літератури; вільно та аргументовано викладає вивчений матеріал під час усних виступів та письмових відповідей; повністю розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому додаткову літературу; висловлює свої думки, робить висновки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки. Здобувач проявляє креативний підхід до виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи; проводить аналіз та порівняння вивченого матеріалу.</p>	<p>творчо розкриває сутність практичних питань під час семінарського заняття, використовуючи додаткову літературу; використовує теоретичні знання при виконання індивідуальної та самостійної роботи; проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.</p>

Добре	добре володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, використовуючи при цьому нормативну та обов'язкову літературу; вільно використовує категоріальний апарат дисципліни; при представленні деяких питань не вистачає аргументації відповіді та застосування додаткової, самостійно вивченої інформації; допускаються при цьому окремі дрібні неточності.	правильно відповів на більшість запитань від викладача; виконав всі індивідуальні та самостійні завдання, але не достатньо повно їх розкрив та не використав додаткову літературу.
Задовільно	володіє навчальним матеріалом та категоріальним апаратом на початковому рівні або відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знає основні поняття навчального матеріалу; має ускладнення під час відповідей та не надає аргументації щодо них.	має елементарні навички виконання завдання; правильно відповідає на половину запитань; виконав на достатньо примітивному рівні індивідуальні та самостійні завдання.
Незадовільно з можливістю повторного складання	студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; не володіє категоріальним апаратом; не може надати чітких відповідей та робити висновки.	не виконав індивідуального та самостійних завдань, але може дати відповідь на декілька питань для підсумкового контролю.
Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не володіє категоріальним апаратом та навчальним матеріалом	не виконав індивідуальне та самостійні завдання та не може дати відповідь на жодне питання з підсумкового контролю

14. Рекомендована література

Основна

1. Brzezinski, Z. The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. – New York: Collier books, 1990.
2. Comparative Politics Today: A World View / Ed. by G. Almond, G. Powell. Glenview, 1988
3. Deutsch K: The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York, 1963
4. Easton D. A Framework for Political Analysis. Englywood Cliff 1960
5. Kroitor A. Intra-party restructuring in the conditions of political transit in Ukraine / A. Kroitor // Democratic transit in terms of security and development: Ukrainian and foreign experience / A. Kroitor. – Lviv-Toruń: Lviv-Toruń Liha-Pres 2019, 2019. – С. 153–175.
6. Kuzio, T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple // Politics. – Vol. 1. – 2001. – No. 3. – P. 168–177.
7. McFaul, M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship : Noncooperative Transitions in the Postcommunist World / M. McFaul // World Politics.– Vol. 54. – 2002. –No. 2. – P. 212–244.
8. O'Donnell, G, Schmitter, P. C. Transition from Authoritarian Rule : Tentative Conclusions about Uncertain Democracies.– Baltimore (MD), London: Johns Hopkins University Press, 1986. – xii, 81 p.
9. Offe, C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe // Social Research. – Vol. 58. – 1991. – No. 4. – P. 854–892.
10. Schmitter, P. C., Karl, T. L. The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go // Slavic Review. – Vol. 53. – 1994. – No. 1. – P. 173–185.
11. Кройтор А.В. Політичні партії як суб'єкти демократичних перетворень в Україні /А.В. Кройтор// Науковий вісник, збірник наукових праць. Одеський національний економічний університет, Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса, 2014. – Вип. 29 (208).
12. Кройтор А. В. Внутрішньопартійні відносини у процесі посткомуністичних трансформацій А.В. Кройтор //Актуальні проблеми політики// 2013. Вип. 48. с. 301-308
13. Кройтор А.В. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах/А.В. Кройтор// Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. Випуск 61– Одеса, 2018. – С.215-226
14. Паламарчук М. О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти: моногр. – К.: НІСД, 2014. – 152 с.

15. Панасюк В. А. Особливості відбудови авторитарного режиму в сучасній Російській Федерації. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2169/Panasyuk%20VA%20Osoblyvosti%20vidbudovy.pdf?sequence=1> 8.

16. Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. URL: <http://litopys.org.ua/polpost/pp.htm>

17. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій. – Харків : ХДАК, 2011. – 376 с.

18. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8835/03-Romanuk.pdf?sequence=1>

Додаткова

19. Porta, della D. Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements. Cambridge: Polity Press, 2013. 256 p

20. Fisun O. Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia / Stubborn Structures: Reconceptualizing PostCommunist Regimes / Edited by Bálint Magyar. Budapest-New-York: CEU Press, 2019. P. 75–96. 5. Matsiyevsky Y. Mixed Values and Societal Constraints: The Weak Prospects for Authoritarianism in Ukraine // Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization Institute for European, Russian, and Eurasian Studies. The George Washington University Advanced Publishing. Vol. 29 (2), 2021. P.135-158

21. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї / Тамара Гундорова.— К. : Грані-Т, 2012.— 548. (Серія «De profundis»)

22. Кутуєв П. Модерн, модернізація, розвиток: ідеї та практики: монографія. Київ: Талком, 2015. 467 с.

23. Кутуєв П. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.

24. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с

25. Мінаков М.А. Модерн і революція в Україні: до питання про генеалогію Євромайдану//Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. - 2014.- Т. 154. - С. 45-54.

26. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендшел. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2016. – 464 с.

27. Романюк О. Транзитологія як галузь наукових студій [Електронний ресурс] / О. Романюк // Сучасне суспільство № 2 (16). – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/2151>.

28. Тоффлер Е. Третя хвиля / З англ. пер. А. Євса. - К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. - 480 с. Режим доступу до ресурсу: <http://194.106.216.224:8080/books/7231>

Електронні інформаційні ресурси

1. Freedom House. Офіційний сайт: <https://freedomhouse.org/>
2. <http://www.nbu.gov.ua/portal/libukr.html>
3. Верховна Рада України. Офіційний сайт. <https://www.rada.gov.ua/>
4. Газета Верховної Ради України «Голос України». Офіційний сайт. <http://www.golos.com.ua/>
5. Газета центральних органів влади «Урядовий Кур'єр». Офіційний сайт. <https://ukurier.gov.ua/uk/>
6. Кабінет Міністрів України. Офіційний сайт. <https://www.kmu.gov.ua/>
7. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім.І.І. Мечникова. Офіційний сайт <http://lib.onu.edu.ua/>
8. Національна бібліотека України ім.В.І.Вернадського. Офіційний сайт.
9. Національна парламентська бібліотека. Офіційний сайт. <http://www.nplu.org/>
10. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Аналітичні доповіді. Офіційний сайт: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/7/>
11. Офіційний вісник України. Офіційний сайт. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b19>
12. Президент України. Офіційний сайт. <https://www.president.gov.ua/>
13. Реєстр політичних партій. Офіційний сайт <http://www.minjust.gov.ua/parties>
14. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Офіційний сайт: www.razumkov.org.ua/